

39(477)(075.8)
К59

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

А. В. КОЗЛОВ
С. І. КОВПІК
Р. А. КОЗЛОВ

УКРАЇНЦІ У СВІТІ

Кривий Ріг
«Видавничий дім»
2011

664496

39(477)(075.8)

K59

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА

КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

А. В. КОЗЛОВ

С. І. КОВПІК

Р. А. КОЗЛОВ

УКРАЇНЦІ У СВІТІ

Навчально-методичний комплекс

зі спецкурсу «Українці у світі»

(для студентів-філологів ВНЗ)

КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІБЛІОТЕКА

Кривий Ріг
«Видавничий дім»

2011

664496

об +

УДК 811.161.2:35.077.92 (078)
ББК 81.24

Козлов А. В., Ковпик С. І., Козлов Р. А.

К 59 **Українці у світі** : навчально-методичний комплекс зі спецкурсу «Українці у світі» (для студентів-філологів ВНЗ) / А. В. Козлов, С. І. Ковпик, Р. А. Козлов. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2011. – 92 с.
ISBN 978-966-177-134-4

У навчально-методичному комплексі представлено робочу програму з планами практичних занять і конспекти лекцій з навчального курсу «Українці у світі» для студентів педагогічних університетів, які мають спеціалізацію «українознавство». Посібник укладено відповідно до програми «Українці у світі» (розробник: А. В. Козлов, Кривий Ріг, 2006. – 18 с.). Цим виданням можуть скористатися викладачі всіх інших типів і рівнів шкіл, а також усі ті, хто цікавиться проблемами українознавства.

Автори:

- А. В. Козлов** – доктор філологічних наук, професор, кафедра української та світової літератур Криворізького державного педагогічного університету, провідний науковий співробітник відділу філософії освіти та освітніх технологій ННДІ українознавства МОН України;
- С. І. Ковпик** – кандидат філологічних наук, доцент, кафедра української та світової літератур Криворізького державного педагогічного університету, науковий співробітник відділу культури ННДІ українознавства МОН України;
- Р. А. Козлов** – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Рецензенти:

- П. П. Кононенко** – доктор філологічних наук, професор, академік, директор ННДІ Українознавства МОН України;
- А. О. Новіков** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови та літератури Глухівського національного педагогічного університету імені О. Довженка;
- К. Ю. Голобородько** – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства Харківського національного університету імені Г. Сковороди.

Рекомендовано на засіданні кафедри української та світової літератур КДПУ (протокол № 5 від 23.12.2010 р.)

Рекомендовано до друку Вченою радою ННДІ українознавства МОН України (протокол № 10 від 14.12.2010 р.)

ISBN 978-966-177-134-4

© Козлов А. В., Ковпик С. І., Козлов Р. А., 2011

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Програма спецкурсу «Українці в світі»	7
Лекція № 1. Українці у світі: специфіка курсу	26
Лекція № 2. Зв'язки України-Руси й світу часів княжої доби	37
Лекція № 3. Україна, українці й Схід: історичний екскурс, взаємодія культур	43
Лекція № 4. Українці в складі Польсько-Литовської, Австро- Угорської й інших держав	48
Лекція № 5. Україна, українці й Захід	55
Лекція № 6. Становище світового українства в першій половині ХХ ст.	61
Лекція № 7. Україна й світове українство	66
Контрольний модуль з курсу «Українці у світі»	74
Методичні рекомендації до курсу	79
Теми рефератів з курсу	82
Методичні поради щодо написання курсових робіт з питань про місце України й українців у світі	83
Список рекомендованої літератури	88

ВСТУП

Цей навчально-методичний комплекс написаний в основному у відповідності до «Програми з українознавства для ВНЗ України» П. П. Кононенка, А. Ю. Пономаренко, призначеної передовсім для студентів ВНЗ педагогічного профілю, які мають засвоїти українознавство як спеціальність або хоча б спеціалізацію, але ним з успіхом можуть користуватися вчителі, учні загальноосвітніх навчальних закладів, у яких «Українці у світі» може читатися і як дисципліна, і як спецкурс, і як факультатив.

Основними цілями посібника є:

- а) спроба окреслити коло базових тем спецкурсу;
- б) допомогти викладачам, студентам підібрати, класифікувати й систематизувати навчально-науковий матеріал (як основний зміст курсу);
- в) сприяти успішному засвоєнню найзагальніших і найважливіших досягнень сучасного українознавства як специфічної галузі науки;
- г) сприяти постійному поглибленню й розширенню знань про Україну, українців і українство усього світу;
- д) окреслити шляхи й способи визначення місця, ролі та якоюсь мірою місії України, українців і українства світу в сучасному й майбутньому планети Земля.

Указана програма й визначені цілі, а також вимоги до сучасного процесу навчання за кредитно-модульною системою зумовили й відповідну систему завдань і структуру посібника: подається робоча програма курсу з описом його предмета й пояснювальною запискою; пропонуються плани-конспекти лекційних занять з деякими науково-теоретичними коментарями, методичними вказівками, поясненнями і з базовою термінологією у формі тематичних словничків, з переліками

навчально-методичної літератури (у формі посилань на основний список).

Науково-теоретичні коментарі, методичні рекомендації й робочі тлумачення термінів мають не просто допомогти майбутньому викладачеві або вчителеві українознавства ґрунтовніше й швидше зорієнтуватися в масі наведених у посібнику досягнень науки про Україну, українців та українство світу, а й ефективніше скористатися всім багатством знань і в процесі свого навчання, і в процесі викладання. А деякі з методичних вказівок, пояснень, рекомендацій спрямовані спонукати студентів і до неодмінного розширення кола вибору основних та другорядних джерел, і перш за все до вироблення власних концептів та концепцій українознавства.

Маємо надію, що цей навчально-методичний посібник дозволить студентові сформувану у свідомості не лише достатньо цілісну систему понять і знань про походження, формування, функціонування світового українства, а й озброїть майбутнього спеціаліста чи магістра найважливішими методолого-теоретичними засадами та основними методично-технологічними прийомами організації процесу вивчення українознавства в школах різних типів.

Курс «Українці у світі», доповнюючи зміст нормативного курсу «Вступ до українознавства», повинен підготувати студентів до вивчення всіх наступних курсів зі спеціальності (спеціалізації) з урахуванням постійних і різноманітних зв'язків українців зі світом. Особливо це повинно стосуватися таких спецсемініарів: «Етнологія України», «Ментальність українців», «Ідеологія та філософія українців» і всіх тих, сутність яких виявляється передовсім шляхом зіставлення особливостей нації українців з іншими.

Крім того, пропонований посібник спрямований і на формування такого достатньо цілісного й стійкого світогляду українця, який має

формуватися на основі інтегрованої системи знань про Україну, українців, світове українство, а також про світ у цілому.

Цей посібник, як і сам курс ВНЗ, орієнтований на подачу не схоластично-канонізованих знань, а скоріш на систему відкритих, творчих і цілеспрямованих пошуків нових аспектів і граней діяльності українців світу. І перш за все це має стосуватися того майбутнього нації та держави, про яке Г. Гердер написав: *«Україна – в майбутньому стане новою Грецією, прекрасний клімат цього краю, весела вдача народу, його музичний хист, родюча земля прокинуться, постане велика культурна нація, і її межі простягнуться до Чорного моря, а відтіля – у далекий світ»* [4, 123]. Тобто вчитель українознавства має формуватися в стійкій системі потреб масштабно-еволюційного мислення й прагнення, практично втілювати найкращі ідеї та наміри держави й народу України в життя.

Оскільки українознавство і як наука, і як дисципліна ставить питання про необхідність реформування самого змісту вищої освіти в Україні взагалі, цей посібник покликаний сприяти громадському, інтелектуально-естетичному, але передовсім етико-духовному становленню національно та й інтернаціонально зрілої особистості майбутнього вчителя-українознавця.

Запропонований нами посібник, будучи однією з перших спроб визначити не лише вихідні засади дисципліни, а й основні складові положення, висновки, напевне, потребує подальшої розробки. А тому автори зовсім не претендують на остаточність і правильність вирішень порушених тут питань і проблем. Більше того, ми пропонуємо такі їх рішення, які видаються нам і дискусійними, і максимально «відкритими» (для подальших пошуків і вдосконалень) для нових інтерпретацій.

Робоча програма спецкурсу «Українці у світі»

ОПИС ПРЕДМЕТА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

<p><i>Кількість кредитів, що відповідають ECTS: 2</i></p>	<p><i>Напрямок підготовки: 6.020303 філологія</i></p>	<p><i>Спеціальний курс</i> <i>Рік підготовки: 1</i> <i>Семестр: 2</i></p>
<p><i>Змістових модулів: 2</i></p>	<p><i>Спеціальність: Філологія (українська мова і література)</i></p>	<p><i>Лекційних занять – 16 годин</i> <i>Практичних занять – 18 годин</i> <i>Самостійна робота – 20 годин.</i> <i>Консультативна робота – 2 години</i> <i>Індивідуальна робота:</i></p>
<p><i>Загальна кількість годин: 54</i></p>	<p><i>Освітньо-кваліфікаційний рівень: Бакалавр</i></p>	<p><i>навчальний проект (зошит з українознавчими термінами)</i> <i>Вид контролю – залік.</i></p>

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

За мету поставлено багатогранне та системне ознайомлення з процесом зародження, формування й оселення праукраїнців на території сучасної України, зі станом і місцем української нації й усього українського народу у світі взагалі, починаючи з найдавніших часів, а також із сучасними взаємозв'язками та взаємодіями культур світу.

Завдання вивчення дисципліни:

- **пояснити**, чому мова українців і мови інших народів Європи мають близько трьохсот спільних праіндоевропейських коренів;
- **визначити**, якими є роль і внески українців у процеси європейських і світових культурно-духовних, виробничо-економічних, геополітичних взаємозв'язків і взаємовпливів;
- **озброїти** студентів тлумаченнями базових понять «особа», «особистість», «родина», «етнос», «етногенез», «національний характер», «доля», «ментальність», «держава», «людство», «своє» і «чуже», «праукраїнці», «трипільці», «протоукраїнці», «українство світу», «блоки», «союзи», «ООН», «реєміграція», «іміграція», «інкорпорування» і дати загальну інтерпретацію названих термінів;
- сформулювати проблеми буття України, українців і українства у сучасному світі.

СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ КУРСУ

ПРОГРАМА КУРСУ

№	ТЕМА	Кількість годин, відведених на:		
		лекції	практичні та семінарські заняття	самостійну роботу
Змістовий модуль I. Україна, українці й українство в стосунках із зовнішнім світом				
1	Предмет і завдання курсу, походження українців.	2	2	
2	Українці в найдавніші часи (до княжої доби)	4	2	
3	Українці й Схід: історичний вразливість культур (до сучасності)	2	2	
4	Українці в складі Польсько-Литовської й Австро-Угорської держав.	2	4	
Змістовий модуль II. Роль України й українців у культурних і політичних процесах сучасного світу				
5	Українці й Захід: від часів Київської Русі до XX ст.	2	4	
6	Становище світового українства в часи I та II Світових війн	2	8	
7	Україна й світове українство	2		
8	Місія сучасних українців у світі			20
Усього		18	18	18

ВСТУП

Предмет, завдання й специфіка курсу, основні версії походження українців, термінологія.

Основні питання:

1. Предмет, завдання й цілі курсу.
2. Специфіка й основні джерела.
3. Основні версії походження українців.
4. Шляхи й способи формування базової термінології курсу.

Література

Номер позиції в списку літератури: 8, 16, 20, 23, 25, 27, 28, 30, 31, 32, 34.

Питання для роздумів і завдання для самостійної роботи:

1. Що і з яких джерел ви знаєте про «переселення народів»?
2. Для чого і як має знайомитися кожна людина з минулим свого роду, етносу, нації й народу?
3. Скільки уваги і як саме повинна людина та країна витратити на вивчення свого місця в оточенні й для чого це варто робити ?
4. Що треба робити, коли одні й ті ж терміни тлумачаться в різних джерелах по-різному?
5. Як вести свій особистий термінологічний словник до даного курсу?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І.

Тема 2. Українці в найдавніші часи (до княжої доби): світоглядно-культурне й політико-виробниче контактування й співіснування протоукраїнців зі світом

Основні питання:

1. Зміст понять «праукраїнці» й «протоукраїнці», «автохтони» в українознавчих джерелах.
2. «Переселення народів» і походження протоукраїнців.

3. Стосунки протоукраїнців з навколишніми племенами й народностями (загальний огляд).

Література: 11, 13, 14, 15.

Питання для роздумів і завдання для самостійної роботи:

1. Назвіть найновіші версії, теорії, гіпотези походження протоукраїнців, праукраїнців.
2. Поясніть, хто такі автохтони й алохтони, мігранти й міграціоністи.
3. Що відбулось у Європі внаслідок Великого переселення народів?

Тема 3. Східні слов'яни очима давніх мислителів та істориків світу

Основні питання:

1. Геродот про культуру, звичаї, вірування й побут сарматів, скіфів і праукраїнців.
2. Гіппократ про культуру, способи життя й звичаї скіфів (V ст. до н. е.).
3. Прокопій (V ст.) про державу, культуру, вірування й побут східних слов'ян.
4. Маврикій про культуру східних слов'ян (V ст.).
5. Абу-Алі Ахмед (X ст.) про культуру слов'ян.

Література: 27, 31, 34.

Завдання.

Підготувати повідомлення на такі теми:

1. *Історико-еволюційні процеси в житті східних слов'ян (на теренах від Прибалтики до Причорномор'я й від Поволжя до Карпатських гір).*
2. *Держави сарматів.*
3. *Держава скіфів.*
4. *Державні утворення склавинів.*
5. *Вірування прото- та праукраїнців.*

Тема 4. Україна й світ у княжу добу

Основні питання:

1. Київська Русь у міжнародному просторі.
2. Князівські династії та їх роль у міжнародній політиці.
3. Внесок українських і неукраїнських князів у зміцнення держави Київська Русь і її зв'язків зі світом.

Література: 19, 34.

Завдання до теми: підготувати реферати до теми під №7, №8 (у списку тем рефератів).

Тема 5. Україна, українці й Схід: історичний екскурс, взаємодія культур

Основні питання:

1. Форми й цілі контактування Київської русі зі Сходом (волзькі болгари – хроніки мусульманського світу); Хазарський каганат і Кавказ, Персія – найдавніші джерела Сходу.
2. «Хожденія Даниїла Заточника за три моря», паломництво Єфросинії Полоцької, подорожі В. Григоровича-Барського на Схід (Афон, Сирія, Сінай, Єгипет), перебування І. Вишенського на Афоні.
3. Українська наукова думка й Схід (індологія, тюркологія, орієнталістика, арабістика, синологія й ін.).

Література: 19, 20, 23.

Завдання.

Підготувати повідомлення на такі теми:

1. Особливості становлення й розвитку країнознавства, зокрема сходознавства в Україні.
2. Українська наукова думка й концепції про Схід: А. Кримський, І. Франко, М. Дашкевич, М. Грушевський.
3. Специфіка жіночого паломництва Єфросинії Полоцької на Схід.

Тема 6. Україна, українці й Захід

Основні питання:

1. Дохристиянські стосунки європейців.
2. Християнізація Київської Русі як загальноєвропейський урок.
3. Оригінальна й перекладна література Київської Русі.
4. Інтеграція України й українців на Захід.
5. Місія українців на Заході.

Література: 19, 20, 23.

Питання до теми:

1. Назвіть позитивні й негативні наслідки зарубіжного впливу на Київську Русь і навпаки.
2. Як формувалась слов'янська перекладна писемність?

Студенти повинні знати:

- особливості утворення праукраїнських етнодержав;
- зв'язки праукраїнців із зовнішнім світом;
- зміст основної українознавчої термінології.

Студенти повинні вміти:

- самостійно виявляти нові джерела знань з дисципліни;
- розкривати особливості взаємодій української й інших світових культур;
- багатогранно аналізувати взаємовпливи та взаємозв'язки українців з іншими народами й націями.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II

Роль українців у культурних і політичних процесах світу.

Тема 7. Українці в складі Речі Посполитої, Польсько-Литовської й Австро-Угорської держав

Основні питання:

1. Особливості політико-культурного життя українців до і під час їхнього перебування в складі Польщі.

2. Сучасні українці в сучасних європейських державах: Польщі й країнах Прибалтики.

3. Українці в складі Австро-Угорської імперії.

Література: 14, 19, 20, 24, 35.

Завдання до теми.

Підготуйте повідомлення на такі теми: «Історія перебування українців у складі Польщі», «Сучасні українці в Польщі».

Тема 8. Становище світового українства в часи й після I та II Світових війн

Основні питання:

1. Перша світова війна й українці в ній.
2. Внесок українців у перемогу над фашизмом у II Світовій війні.
3. Українці й світ після Другої світової війни.

Література: 14, 16, 20, 26.

Тема 9. Україна, українці й світове українство. Українці за межами своєї держави.

Основні питання:

1. Українська діаспора у світі: українці на всіх континентах і в провідних державах, статуси перебування й діяльність.
2. Зміст поняття «українське світове товариство».

Література: 16, 19, 20.

Тема 10. Україна у світовому співтоваристві (сучасний етап)

Основні питання:

1. Становище світового товариства на сучасному етапі.
2. Інтеграція українців у європейській спільноті.
3. Місце й роль (місія) України у світовому товаристві.

Література: 32, 36.

Тема 11. Сучасні українці й світ.

Основні питання:

1. Становище України після розпаду СРСР.
2. Ставлення світу до України.
3. Що означають слова «українське все модне»? Коли таке було (чи є) й чому?

Література: 19, 32, 36.

Студенти повинні знати:

- особливості політико-культурного життя сучасних українців;
- умови й способи проживання українців за межами своєї держави;
- внесок українців у культурний світовий процес;
- внески України, українців і українства світу в науку, техніку й освіту.

Студенти повинні вміти:

- виявляти, розкривати й аналізувати зв'язки сучасних українців зі світом узагалі та з життям конкретних народів світу;
- визначати місце й роль українців у європейському й світовому товаристві;
- характеризувати конкретні внески українців у світові досягнення.

ТЕМИ Й ЗМІСТ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття 1 (2 год.)

Тема: Світоглядно-культурне контактування протоукраїнців зі світом

Основні питання:

1. Геродот про культуру, звичаї, вірування, побут скіфів.
2. Гіппократ про культуру, спосіб життя й звичаї скіфів (V ст. до н. е.).
3. Українці очима зарубіжних істориків і письменників.

Література:

Історія релігії : збірник документів і матеріалів / Упорядники: Е. В. Бистрицька, І. С. Зозуляк. – Тернопіль : Астон, 2003. – 524 с.
Історія літератури в документах і матеріалах : У 3-х т. – Т. 1. – К., 1939. – 674 с.

Завдання:

- передайте усно розповідь грецького історика Геродота про його враження від побаченого на північному узбережжі Чорного моря;
- назвіть особливості життя сарматських племен і те, чим вони вразили грецького лікаря Гіппократа;
- прочитайте й коротко передайте ваші враження про такі твори: поему «Мазепа» Дж. Байрона (1819); есе «Богдан Хмельницький» Проспера Меріме (1862); роман «Пан Іовяльський» Олександра Фредро (1832);
- охарактеризуйте те, як говорили про українців зарубіжні письменники.

Практичне заняття 2 (4 год.)

Тема: Видатні українці у світі

Основні питання:

1. Українські князі-дипломати (до Київської Русі).
2. Міжнародна політика Київської Русі.
3. Далекоглядність кращих князів у міжнародній політиці Київської Русі.
4. Освітньо-наукові, конфесійні, військові й династичні зв'язки Рюриковичів з Європою, Візантією, Кавказом. Західноєвропейські хроніки про Київську Русь.
5. Взаємостосунки Київської Русі з Константинополем і Римом.

Література: 16, 19, 34.

Завдання:

- знайдіть у Літописі Руському й охарактеризуйте політику тих князів, які сприяли зміцненню міжнародного становища Київської Русі;
- відзначте, які саме риси характерів були притаманні цим князям;
- як про них говорили й думали зарубіжні послы та керівники інших держав?

Практичне заняття 3 (2 год.)

Тема: Україна, українці й Схід: історичний екскурс, взаємодії культур

Основні питання:

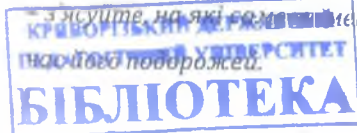
1. Культурні контакти протоукраїнців зі Сходом: хронічки поволзьких болгар і хроніки мусульманського світу.
2. Культура хазарського каганату й Кавказу, Персії й Київської Русі.
3. Паломництво як форма обміну культурними надбаннями: «Хожденія» Даниїла Заточника, паломництво Єфросинії Полоцької й ін.
4. Проблема культури Афону, Сирії, Лівану, Єрусалима, Синаю та Єгипту.
5. Бібліотеки Олександрії й Синаю: глаголиця і кирилиця слов'ян.
6. Культура наукового мислення Київської Русі й Сходу (індологія, тюркологія, арабістика, синологія).
7. П. Куліш, І. Франко, А. Кримський, М. Дашкевич, С. Наливайко й інші про діалоги та полілоги культур України й інших держав світу.

Література: 16, 19, 27.

Завдання:

- прочитайте книгу В. Григоровича-Барського «Мандри...» та розкажіть про його враження від регламентування життя й діяльності людей на Сході;

Знайдіть, на які саме моменти й чому звертав цей мандрівник увагу під час його поворожей.

Практичне заняття 4 (2 год.)

Тема: Україна, українці й Захід

Основні питання:

1. Спільне й відмінне в житті українців і народів Західної Європи та Заходу взагалі.
2. Обмін культурними надбаннями України й світу.
3. Роль і проблеми вітчизняної та «чужоземних» конфесій в Україні.
4. Оригінальна й перекладна літератури Київської Русі в контексті світової літератури.

Література: 16, 19, 20, 23.

Завдання:

- з'ясуйте, який вплив на розвиток вітчизняної літератури мала перекладна література Київської Русі;
- спробуйте оцінити значення української літератури для розвитку світової літератури.

Практичне заняття 5 (2 год.)

Тема: Українці в складі Польсько-Литовської, Австро-Угорської, Російської імперій

Основні питання:

1. Особливості політико-культурного життя українців в Австро-Угорській імперії.
2. Культурно-просвітницька характеристика діяльності українців у цих державах.
3. Дипломатичні, династичні, освітні зв'язки України з Європою.
4. Економічно-торгівельні зв'язки і зносини України з Європою, Росією.
5. Міжнародна політика українського гетьманату.
6. Місце українського мистецтва у творчості класицистів Європи й стиль бароко.

Література: 16, 20, 31, 32.

Завдання:

- підготувати інформацію про козака Юрія Кульчицького, якому Австрія завдячує появою кави по-віденськи;
- повідомлення про культурні зв'язки українців з росіянами, литовцями, австрійцями, поляками на сучасному етапі розвитку європейських держав.

Практичне заняття 6 (6 год.)

Тема: Становище світового українства в часи Першої й Другої світових війн

Основні питання:

1. Місце й роль українців у Першій світовій війні.
2. Українська і європейська спільнота в період між Першою й Другою світовою війнами.
3. Україна в роки Другої світової війни.
4. Визнання України світом і місія української інтелігенції у світі.
5. Створення й значення "Загальної української Енциклопедії" (за ред. І. Раковського).
6. Роль України у створенні ООН і роль українців повоєнного часу за межами України.

Література: 14, 16, 20, 26.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Студенти самостійно готують такі теми:

Тема: Сучасні українці у світі (розрахована на 20 годин)

Питання:

1. Причини переселення українців за кордон.
2. Стан і перспектива сучасного "світового українства".
3. Як поведуть українці себе за межами України?

4. Як, чому й коли проявляється в українців за кордоном національна ментальність?
5. Як сприймають українців за кордоном?
6. Яке геополітичне місце займає Україна у світовому товаристві?
7. Напрямки зовнішньої політики сучасної України.
8. Майбутня Україна й світ.
9. Чим українці приваблюють до себе представників інших держав?
10. Розкрийте причини того, що останнім часом до всього українського у світі зростає інтерес.
11. Які реальні перспективи має Україна, українці світу?

Завдання: *виписати з енциклопедії українознавства відомості про тих найвідоміших українців світу, які жили і живуть, працювали й працюють за кордоном, але (головне!) не забувають турбуватися про тих, хто залишився вдома, й про саму Україну.*

ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА

НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЕКТ – «Зошит для роботи з українознавчими термінами».

Зошит з українознавчими термінами – це основне індивідуальне навчально-дослідне завдання з цього курсу. Сутність роботи студента полягає в системі послідовних записів змісту й характеристик прочитаного та визначень термінів до кожної теми (з обов'язковою вказівкою на джерело запису), адже така робота дасть можливість студентові:

- простежити еволюцію пошуків і домінувань;
- систематизувати знання з курсу;
- постійно поповнювати термінологічну базу з українознавства.

МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Оскільки курсом передбачено лекційні, семінарські й суто практичні заняття, а також творчі завдання та самостійну роботу, методи роботи викладачів і студентів дуже різноманітні: від лекційного викладу до самостійного пошуку студента.

МЕТОДИ КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

Експрес-контроль підготовки студента до заняття (поточна й підсумкова перевірка зошитів з українознавчими термінами); оцінка роботи студента протягом заняття; поточне опитування; оцінка за навчальний проект; виведення загальної суми балів за весь курс.

Особливості розрахунку рейтингу, оцінювання знань за національною шкалою й системою ECTS

За національною шкалою (атестація)	За шкалою ECTS	Кількість балів
А Т Е С Т О В А Н О	А	90-100
	В	80-89
	С	70-79
	D	60-69
	Е	50-59
НЕ атестовано	FX	25-49
	F	1-24

Під час виставлення підсумкової оцінки за навчальну дисципліну заліковий кредит (100 % = 100 балів) розподіляється в балах рівня, якості й обсягу знань, умінь і навичок студента відповідно до таких залікових модулів:

- Відвідування лекцій – 5 %.
- Участь у семінарському занятті (виступ) – 25 %; передбачається, що максимально за виступ можна отримати 4 бали, студент може виступити не більше 6 разів з максимальною оцінкою 4 бали.
- Індивідуальна (самостійна робота) – 30 %.
- Поточний контроль – 15 %.
- Фінальне заняття – 25 %.

ОСНОВНА Й ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович Д. Українська культура / Дмитро Антонович. – Мюнхен, 1988. – 345 с.
2. Антонєць М. Я. Джерело педагогічної наснаги : Родинознавче виховання / М. Антонєць // Рідна школа. – 1992. – № 11-12. – С. 20-24.
3. Антонюк В. Прийти на світ людиною : Мовно-інтонаційний аспект родинного виховання / В. Антонюк // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 16-17.
4. Алексюк А., Берченко В. Реабілітовано слово «Лицар» : {Про лицарське виховання} / А. Алексюк // Освіта. – 1992. – 30 серпня. – С. 6.
5. Бакшеева Е. Некоторые аспекты разработки проблемы менталитета / Е. Бакшеева // Философия как феномен культуры. – Днепропетровск, 1993. – С. 34-45.
6. Бичко А. Сократівська “внутрішня людина” в ментальності українців / Андрій Бичко // Україна-Греція : історія та сучасність. – К., 1993. – 234 с.

7. Ващенко Г. Загальні методи навчання / Григорій Ващенко. – К., 1997. – 458 с.

8. Велесова книга : Легенди. Міфи. Думи. Скрижалі буття українського народу. – К. : Веселич, 2002. – 654 с.

9. Вертій О. Народні джерела національної самобутності української / О. Вертій. – Суми, 2005. – 336 с.

10. Вишневецький О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси / Олександр Вишневецький. – Львів, 1996. – 456 с.

11. Вовканич С. Інтелектуальний потенціал нації / С. Вовканич // Універсум. – 1994. – Січень–Березень. – С. 29–34.

12. Войтюк Л. Функціональне значення поліського весільного печива / Л. Войтюк // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 6. – С. 98–102.

13. Григорієв Н. Українська національна вдача / Н. Григорієв. – Вінніпег ; Манітоба, 1941. – 61 с.

14. Гримич М. Традиційний світогляд і етнопсихологічні константи українців / М. Гримич. – К., 2000. – 379 с.

15. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К., 1991. – 286 с.

16. Енциклопедія українознавства / за ред В. Кубійовича. – К., 1993. – 445 с.

17. Єфремов С. Українознавство [Показчик потрібної для самоосвіти літератури] / Сергій Єфремов. – К. : Вид. Всеукр. кооперат. вид. союзу, 1920. – 64 с.

18. Каюков В. Цілющий еліксир козацької педагогіки / В. Каюков // Рідна школа. – 1993. – № 1. – С. 10–14.

19. Кононенко П. П. Українознавство : конспекти лекцій / Петро Кононенко, Ангеліна Пономаренко. – К. : МАУП, 2005. – 392 с.

20. Кононенко П. П. Українознавство : підручник / Петро Кононенко. – К. : Либідь, 1994. – 236 с.
21. Кононенко П. П. Свою Україну любіть... / Петро Кононенко. – К. : Твім Інтер, 1996. – 216 с.
22. Кононенко П. П. Українознавство в системі освіти / П. Кононенко, Л. Токар, Л. Маляренко. – К., 1996. – 312 с.
23. Крисаченко В. С. Українознавство : хрестоматія-посібник : у 2 кн. / Передмова П. Кононенка. – Кн. 2. – К. : Либідь, 1997. – 348 с.
24. Кузь В., Руденко Ю., Губко О. Українська козацька педагогіка і духовність / за заг. ред. Ю. Руденка. - Умань, 1995.
25. Культура українського народу : навч. посібник. - К. : Либідь, 1994. – 210 с.
26. Макарчук С. Етнографія України : навчальний посібник / Сергій Макарчук. – Львів : Світ, 2004. – 520 с.
27. Наливайко С. Індорійські таємниці України / Степан Наливайко. – К. : Просвіта, 2004. – 448 с.
28. Нельга О. Теорія етносу : курс лекцій / О. Нельга. – К. : Тандем, 1997. – 440 с.
29. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу / Іван Нечуй-Левицький. – К. : Обереги, 1992. – 186 с.
30. Січинський В. Чужинці про Україну / В. Січинський. – К., 1992. – 286 с.
31. Українське народознавство : навчальний посібник / за ред. С. Павлюка. – К. : Знання, 2004. – 570 с.
32. Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – 128 с.
33. Таланчук П. Українська та світова культура : матеріали до вступної лекції для роздумів студентству / Петро Таланчук. – К. : Університет «Україна». 2007. – 40 с.

34. Терещенко Ю. Україна і європейський світ. Нарис історії від утворення старокиївської держави до кінця XVI ст. / Ю. Терещенко. – К., 1996. – 178 с.

35. Шведова А. Національний характер як феномен культури / А. Шведова. – Сімферополь, 1999. – 264 с.

36. Шевченко В. Українська філософія в системі українознавства : теоретико-методологічний коментар до курсу філософії / Володимир Шевченко. – К. : ДП «Видавничий дім "Персонал"», 2008. – 236 с.

37. Юрій М. Етногенез та менталітет українського народу / М. Юрій. – К., 1999. – 298 с.

38. Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал / Володимир Янів. – Тернопіль, 1992. – 346 с.

39. Янів В. Українська етнопсихологія і наш національний ідеал / Володимир Янів // Народна творчість та етнографія. – 1998. – № 5–6. – С. 68–87.

Лекція №1

ТЕМА: Українці у світі: специфіка курсу

Основні питання:

1. Предмет і завдання курсу «Українці у світі».
2. Поняття протоукраїнці в українознавчих джерелах.
3. Українці у світі (загальний огляд) очима іноземних істориків, мудреців, філософів, юриспрудентів: Геродот, Гіппократ, Страбон, Прокопій, Маврикій про культуру східних слов'ян (V ст.), Абу-Алі Ахмед (X ст.).

Ключові слова: автохтони, переселення народів, українці у світі, діаспора, імміграція, еміграція, рееміграція, протоукраїнці.

Література до теми лекції:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Т. Бусела. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
2. Історія релігії : збірник документів і матеріалів / упоряд. Е. Бистрицька, І. Зуляк. – Тернопіль : Астон, 2003. – 524 с.
3. Етнографія України : навчальний посібник / за ред. проф. С. Макарчука. – Львів : Світ, 2004. – 520 с.
4. Розумний Я. До джерел проблем української діаспори в Канаді / Я. Розумний // Українознавство. – 2008. – № 2. – С. 343–347.
5. Таланчук П. Українська та світова культура / П. Таланчук. – К. : Університет «Україна», 2007. – 40 с.
6. Українське козацтво : мала енциклопедія. – Київ : Генеза ; Запоріжжя : Прем'єр, 2006. – 672 с.
7. Українознавство : конспект лекцій / П. П. Кононенко, А. Ю. Пономаренко. – К. : МАУП, 2005. – 392 с.
8. Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М. : София, Гелиос, 2001. – 744 с.

Термінологічний словник до теми.

*Зірочкою * позначені ті терміни, які є авторськими.*

Авари – міцний племінний союз тюркомовних кочівників, головним заняттям яких було скотарство. Приблизно 550 р. авари були витіснені ворожими їм тюрками з Південно-Східного Заволжя.

Автоетнонім – самоназви різних етнічних груп, на відміну від алоетнонімів – назв етносів, наданих їм чужими етносами [Лінгвістична енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2010: 7].

Автохтон – корінний житель країни або місцевості; абориген, тубілець [ВТС сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. – К., 2001: 6].

Анексія – насильницьке приєднання однією державою території іншої держави [Дубович І. А. Країнознавчий словник-довідник. – К., 2008: 519].

Діаспора – релігійні й етнічні групи, що живуть у нових для себе районах як національно-культурні меншини [ВТС сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. – К., 2001: 226].

Еміграція – переселення зі своєї Батьківщини в іншу, зумовлене соціально-економічними, політичними або релігійними причинами [ВТС сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. – К., 2001: 263].

Імміграція – в'їзд чужоземців до якої-небудь країни на постійне проживання [ВТС сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. – К., 2001: 396].

Переселення народів – міграції германських, слов'янських і тюркських народів у Європі в IV–VII ст., викликані натиском гунів. Переселення народів спричинило занепад західноримських імперій та етнічні зміни на континенті, а також призвело до виникнення нових європейських держав [Дубович І. А. Країнознавчий словник-довідник. – К., 2008: 645].

***Протоукраїнці** – це племена або етноси, які жили на території сучасної України задовго до нової ери (за Велесовою книгою – десь у межах 15–20 тисяч років), до їх складу сучасні вчені відносять трипільців, частково сармато-скіфів та інших жителів Наддніпрянщини (Придніпров'я).

Реєміграція – повернення емігрантів на Батьківщину [ВТС сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. – К., 2001: 1021].

***Світове українство** – це така спільнота людей планети Земля, представники якої мають не тільки й не стільки місце проживання чи спільне громадянство української держави, не лише спільні природно-генетичні корені та джерела унікально волелюбного духу нації, а й представники та захисники нашої країни, котрі мають і реалізують спільні прагнення жити й працювати для українського народу і тим самим збагачувати надбання й цінності всього людства.

Склавини – стародавні західнослов'янські племена, що походили від венеців і населяли територію на північ від середнього й нижнього Дунаю [ВТС сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. – К., 2001: 1136].

Тиверці – східнослов'янський племінний союз, представники якого жили в межах річки Пруту й Дністра та на схід від Дністра. Основне заняття – землеробство. Воювали з київським князем Олегом і печенігами, які їх витіснили на Північ. Згодом переселились у Прикарпаття й Закарпаття [Дубович І. А. Країнознавчий словник-довідник. – К., 2008: 683].

ТЕЗИ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Предмет і завдання курсу «Українці у світі»

Поняття «українці» й «українство» мають різні значення: перше вказує на приналежність людей до громадянства, держави Україна, а друге охоплює й тих українців, котрі тимчасово або й постійно проживають за межами держави, а разом вони вказують на феноменальне явище світу. Сюди включаються й ті етно-національні групи, які проживають поза теперішніми державними кордонами України з найдавніших часів, але походять з України. Нині українці

проживають у 60 країнах планети, створюючи там матеріальну й духовну культуру.

Оскільки курсом "Українці у світі" передбачено системне вивчення ролі й внеску українців у світові процеси економічного та політичного розвитку всього людства, тут слід розглядати й систему поглядів, досягнень, гіпотези й теорії і українських, і зарубіжних мислителів та учених, зокрема істориків і, звичайно, письменників, філософів, психологів – тільки так можна осмислити не лише сутність, а й ту місію, яку виконує світове українство.

Курс «Українці у світі» – це така система достатньо чітко структурованих знань, яка допомагає студентам-філологам зі спеціалізацією «українознавство» не лише вибудувувати всі їхні знання в достатньо струнку, прозору й доступну концепцію світового українства, а й виробляти систему умінь, навичок передавання їх учням.

Загалом же українці й українство світу – це така спільнота людей планети Земля, представники якої мають не тільки й не стільки спільне місце проживання та єдине громадянство української держави, але передовсім спільні природно-генетичні корені ментальності – першоджерела унікально волелюбного духу нації, самовідданого прагнення терпляче відстоювати особисту, родину й родову гідність, прагнення всіма силами й способами захищати рідну землю й країну, бажання мати й реалізувати спільні цілі та прагнення жити й працювати задля всього українського народу і тим самим збагачувати надбання та цінності всього людства.

Цей курс у ВНЗ викладається з 2001 року, а основні методики його викладання були закладені директором ННДІ Українознавства МОН України академіком П. П. Кононенком і колективом очолюваної ним установи.

Відомо, що люди з унікальною українською ментальністю й культурою постійно були в центрі уваги багатьох письменників світу.

Так, югославський письменник **Іван Гундуліч** написав історичну поему «Осман» ще 1626 року, у ній розповідається про історію битви при Хотині 1621 року. **Дж. Байрон** у поемі «Мазепа» (1819) подав художню модель унікального українського гетьмана Івана Мазепи. **Проспер Меріме** в есе «Богдан Хмельницький» (1862) із захопленням представив Богдана Хмельницького як феноменального керівника держави. Польський письменник **Олександр Фредро** в романі «Пан Іовяльський» (1832) розповів про не менш унікальне життя галицької шляхти XVII–XVIII ст. **Карел Гавличек-Боровський**, чеський письменник, 1854 року видав роман «Хрещення святого Володимира» (1854). **Генрік Сенкевич** написав два твори «Вогнем і мечем» (1884) і «Война домовая», у яких занадто суб'єктивно й навіть помітно зневажливо показав українське козацтво: таким, що тільки п'є горілку та просяджує свої гроші у шинках. **Іван Ольбрахт**, словацький письменник, у романі «Микола Шугай, розбійник» (1933) розповів про закарпатського ватажка XVIII ст. Шугая. Твір написаний у манері казкової народної фантастики. Отже, і прадавня, і давня та нова історія України, і мальовниче життя більшості українців не просто періодично опинялись у центрі уваги світової й перш за все європейської спільноти – вони цікавили й турбували її багатьма гранями й питаннями, характерами й рідкісною, справді феноменальною ментальністю.

Чому англійські, французькі, польські письменники захоплювались українцями?

Якими бачили, усвідомлювали й зображували наших предків європейці й жителі інших континентів?

Чим саме українці викликають симпатії людей усього світу?

На всі ці питання ви дасте відповідь у процесі вивчення всього курсу «Українці у світі».

На сьогодні відомо, що вже десятки мільйонів українців тимчасово чи постійно проживають за межами України. Найбільше українців проживає в державах близького зарубіжжя, Канаді, США, Бразилії, Мексиці й ін. І причин того, що українці мешкають за межами нашої країни, багато, триває цей процес здавна. Чи не «найважливішою» в нашій пам'яті є на сьогодні так звана «перша хвиля» еміграції українців за кордон, причини й процес якої знають навіть учні школи: на заклики дуже багатой на степи-прерії й тоді ще досить бідної на робочу силу Канади 1891–1914 рр. відгукнулися близько двох тисяч ображених усіма й на довгі десятиліття безземельних або малоземельних західноукраїнських селян, тобто це була перша суто «заробітчанська хвиля», яку склали в основному галичани, буковинці, русини, закарпатці.

«Друга хвиля» була породжена революцією й подіями між двома світовими війнами, і тому тоді до заробітчан приєдналися ще й особи, котрих почали переслідувати польські, угорські, румунські уряди. Тобто під час цієї «хвилі» почали від'їжджати за кордон і великі групи інтелігентів, військових, службовців, хоча на цей раз емігрували близько сімдесяти тисяч українців.

«Третя хвиля» (1947–1952 рр.) мала суто політичний характер. До складу іммігрантів цих років масово увійшли представники (переважно керівники) УПА, колишні полонені й навіть дехто з примусово вивезеної фашистами на фізичні роботи в Німеччину молоді. У той час кількість емігрантів склала 30834 особи.

«Четверта хвиля» розпочалася одразу після проголошення незалежності України. Тепер причин, умов і мотивів виїзду за кордон є також багато, і все-таки переважно заробітчанська еміграція. Найчисельнішими стають нині так звані шукачі розрекламованого в

90-х рр. ХХ ст. «заокеанського раю» – вони наївно вірили, а деякі продовжують вірити і в «європейську культурність», і в «американський добробут», і навіть у те, що «добре там, де нас немає». Сьогодні найбільше українців працює й проживає в Росії, Бразилії, Португалії, тільки в Канаді проживає 1 026 475 українців.

Із жовтня 1998 року у Вінніпезі проходить щорічний Конгрес українців-емігрантів. Учасників цих форумів, як на думку доктора філологічних наук Ярослава Розумного, цікавить перш за все «*культурне життя українців у Канаді*», де воно «останнім часом почало занепадати» [4, 346]. Нині в Торонто перестав виходити культурно-мистецький часопис «Термін», призупинено видання літературного збірника «Слово». Звичайно, про все це ширше й глибше йтиметься в курсі «Українці у світі».

2. Тлумачення й функції понять «протоукраїнці» та «праукраїнці» в українознавчих джерелах

Великий тлумачний словник сучасної української мови за редакцією В. Т. Бусела вказує, що «прото» – це така перша частина складних слів, яка означає «первинність, давність чого-небудь» [1, 993], тобто того, що є смисловим ядром значення збудованого з цією частиною складного слова. А отже, «протоукраїнці» – це не просто «давні», а «первісні українці». Звідси, **протоукраїнці** – це ті племена чи етноси, які сформувалися й жили впродовж десятків тисяч років на території, котра так чи інакше належить кільком східноєвропейським країнам, але перш за все сучасній Україні, тобто задовго до нової ери (за Велесовою книгою, десь у межах 15–20 тисяч років). До числа протоукраїнців різні вчені зараховують і праїндоевропейські племена (зокрема аріїв), підтвердженням такої гіпотези може служити наявність праїндоевропейських коренів нашої й багатьох європейських мов, творів трипільської та черняхівської цивілізацій, з якими нас пов'язує система

звичаїв і способу життя та діяльності, частково з буттям сармато-скіфів та інших племен пізніших часів Придніпров'я. Можна вважати, що саме ця сторінка історії нашого народу все ще лишається недописаною. Незаперечними й безсумнівними є на сьогодні твердження про те, що проукраїнськими племенами були ще ті руси, роси та ін., назви яких зустрічаються в дивом збережених пам'ятках, уривках з пам'яток, у берестяних грамотах і в записках представників інших народів про наших предків, і особливо ті племена та етноси, які містяться у Велесовій книзі. Саме ця книга подає багату палітру життя давніх українців, їхні вірування, звичаї, спосіб життя взагалі.

Серед найпереконливіших зустрічаємо такі племінні державні утворення на пратеренах України, як Трипільська й Черняхівська «цивілізації», Зарубинецька культура й ін. На пильну увагу заслуговує й праслов'янська держава Валінат, яка утворилась у період боротьби півдня Європи з аварами.

Учені XIX і XX століть, вивчаючи праісторію українців, виходили з двох основних засад: автохтонізм (первісні корінні розселення людей на тій чи тій частині землі) та алохтонізм, тобто заселення територій унаслідок міграційних процесів.

Автохтоністи вважають, що сучасний український народ є «органічним спадкоємцем» території прото- і праукраїнців – найдавніших мешканців української землі, незважаючи на міграції різних племен, їхнє злиття чи змішування. Автохтонність українців відстоювали В. Мавродін, М. Грушевський, В. Петров, В. Щербаківський, М. Брайчевський, Г. Василенко й ін. Алохтоністи (міграціоністи) твердили, що головну роль у походженні українців відігравали постійні міграційні процеси й рухи – переселення та «злиття» племен (наприклад, до названих племен склавинів «додавалися» тиверці й ін.); вони та їхні послідовники й дотепер вважають, що українці – це «народ

молодий», він постав унаслідок міграції слов'янських та інших племен, які нібито прийшли невідомо звідки й, поступово змінюючи одне одного, осіли на українській землі (Х. Абрман, Ф. Дворник).

Академік Б. Рибаків у книзі «Язичництво Давньої Русі» так описує один з найпізніших процесів переселення народів: *«Середина I тисячоліття н. е. була переломною епохою для всіх слов'янських племен Центральної, а особливо Східної Європи. Фактично у цей час перекроювалась етнічна карта Європи»* [8, 95]. А на думку академіка П. П. Кононенка, *«Починаючи з IV ст. до н. е., на південному сході наших земель з'являються племена іранського походження – сармати, які згодом опановують степи від Уралу до Дунаю й тримаються до II ст. н. е. А на чорноморському узбережжі розвивається Понтійсько-Босфорська держава. З першої половини тисячоліття до нашої ери на терени нашої правітчизни проникають племена із заходу та південно-заходу: германські, кельтські, римські. Створюється Готська держава, з якою пов'язане поширення християнства. З IV ст. розгортається переселення народів зі Сходу, й гуни, подолавши на Дону аланів, створюють свою державу. Наприкінці V ст. насувається орда болгар, що засновує царство на Волзі. Перехрещення народів зумовлює змішання не лише етносів, культур, а й типів державних утворень. Тому особливої ваги набуває при цьому визнання, що й за тих умов автохтонне населення нашої праземлі – Вітчизни – праслов'яни – ніколи не полишало її»* [7, 157].

3. Українці у світі (загальний огляд) очима іноземних істориків, мудреців, філософів, письменників: Геродот, Гіппократ, Прокопій, Маврикій про культуру східних слов'ян (V ст. до н. е.), Абу-Алі Ахмед ібн Омар (X ст. до н. е.) про культуру слов'ян

Грецький історик Геродот, побувавши під час своїх подорожей на північному узбережжі Чорного моря, залишив у своїй «Історії» (IV книзі) перші, але досить розлогі відомості про скіфів, котрі вже тоді мали

власну державу й у різні часи переміщувалися південними степами Придніпров'я та Поволжя – аж до Уралу й навіть до Алтаю.

На захід від Дністра проживали фракійці, окремі племена яких (за твердженням деяких учених), змішуючись зі скіфами, стали предками сучасних буковинців, гуцулів, бойків і лемків. Та чи не найдавніші поселення скіфів відкриті на берегах Бузького лиману (теперішня Миколаївщина). І вже тоді про цю спільноту ходила добра слава.

Так, Геродот писав: «...серед племен у припонтіїських краях ми не можемо назвати жодного, що було б відоме своєю мудрістю, і не знаємо нікого, хто б уславився своїм розумом, крім скіфської народності і Анархарсія». [2, 126]. Цей же автор помітив, що в характерах скіфів наявні й риси, притаманні праукраїнцям: гостинність, повага й добра пам'ять про померлих. Того ж століття і грецький лікар Гіппократ описав спосіб життя мешканців північного Причорномор'я, яких він спочатку назвав «савроматами», а потім скіфами: «Їхні жінки їздять верхи, стріляють з луків і кидають дротики, сидячи на конях... в них немає хат, а живуть вони в кібітках... за ними йдуть їхні стада овець і корів і табуни коней. На одному місці вони залишаються стільки часу, поки вистачає трави для стад, а коли її не вистачить, переходять в іншу місцевість. Самі вони їдять варене м'ясо, п'ють кобиляче молоко і їдять "іпаку" (це сир з кобилячого молока). Такий спосіб життя і звичаї скіфіє» [2, 131].

Прокопій – юристконсул у візантійського полководця Велізарія – побував на території праукраїнців у VI ст. Свої враження від побаченого він передав у такий спосіб: «Ці народи, слов'яни й анти, не підлягають одній людині, а з давніх-давен живуть у демократії; тому про все, що для них корисне чи шкідливе, вони міркують спільно. Єдиного бога громовержця визнають вони владикою всього світу і в жертву йому приносять биків. Поклоняються також рікам і німфам, і іншим божествам, і всім їм приносять жертви; під час жертвоприношень

ворожать. Підступства чи лукавства в них зовсім мало, але при всій їх простоті нориви в них гунські. Колір обличчя в них не зовсім білий, волосся не русе і не переходить у чорне, а рудувате і, до того ж, в усіх. Усі ці люди високі на зріст і надзвичайно сильні» [2, 133–134].

Візантійський імператор Маврикій теж не оминув своєю увагою східних слов'ян. У своїй знаменитій праці «Стратегія» він описав їх так: «Племена слов'ян живуть укупі, і життя їх однакове: вони живуть вільно і не дають нікому поневолити себе або підкорити. Їх дуже багато в їх країні, і вони дуже витривалі, зносять легко і спеку, і холод, і дощ, і наготу тіла, і убозтво. До тих, хто приходить до них і користується гостинністю, вони ставляться ласкаво і по-приятельському, привітно зустрічають їх і проводжають потім від місця до місця, охороняють тих, хто потребує цього. Тих, хто перебуває в них у полоні, вони не держать у рабстві безстроково, подібно до інших народів, а обмежують їх рабство певним строком, після чого випускають» [2, 134].

Із захопленням і симпатією Маврикій говорить про відданість чоловікам східнослов'янських жінок: «...багато хто з них визнають смерть чоловіка немов кінцем власного життя і самі добровільно дають задушити себе, не вважаючи за життя перебування у в'дівстві» [2, 134].

Отже, такими були взаємодія праукраїнських етнодержавних утворень з державними утвореннями:

- 1) гунів, готів, хозарів, печенігів;
- 2) причорноморського й середземноморського регіонів (Греція, Рим, Візантія);
- 3) Центральної Європи;
- 4) Скандинавії.

А визначальними чинниками саме таких взаємостосунків праукраїнців з оточенням були геополітичне становище прабатьківщини, унікальність природи й релігії, ментальність і вірування.

Лекція № 2

ТЕМА: Зв'язки України-Руси й світу часів княжої доби

Основні питання:

1. Протистояння язичницько-племінної й християнсько-княжої форм самоуправління східних слов'ян у перші століття християнізації Русі.
2. Київська Русь у міжнародному просторі й роль княжих династій у міжнародній політиці держав.
3. Внесок князів київських у зміцнення держави Київська Русь.

Ключові слова: анти, варяги, ґенеза, етноґенез, династія, влада, князь.

Література до теми лекції:

1. Історія релігії : збірник документів і матеріалів / упоряд. Е. Бистрицька, І. Зуляк. – Тернопіль : Астон, 2003. – 524 с.
2. Етнографія України : навчальний посібник / за ред. проф. С. Макарчика. – Львів : Світ, 2004. – 520 с.
3. Літопис руський. – К. : Дніпро, 1990. – 590 с.
4. Українське козацтво: Мала енциклопедія. – Київ : Ґенеза ; Запоріжжя : Прем'єр, 2006. – 672 с.
5. Українознавство : конспект лекцій / П. П. Кононенко, А. Ю. Пономаренко. – К. : МАУП, 2005. – 392 с.

Термінологічний словник до курсу «Українці у світі»

*Зірочкою * позначені ті терміни, які є авторськими.*

Анти – південно-східна група давньослов'янських племен, які жили переважно на території лісостепу Східної Європи з другої половини IV ст. до початку VII ст. [Енциклопедія українознавства / В. В. Оліференко та ін. 2001: 11]. Уперше назва «ант» зустрічається в одному з керченських записів III ст. н. е.

Антія – держава антів, яка існувала з кінця IV до початку V ст. на Півночі від Чорного моря між Дніпром і Дністром [Дубович І. А. Країнознавчий словник-довідник. – К., 2008: 520].

Гене́за – походження, виникнення, становлення [ВТС сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. – К., 2001: 177].

Етно́генез – це тривалий процес утворення й розвитку племені, народу, нації. Вивчення етногенезу спирається на комплексне використання даних багатьох наук: історії, мовознавства, етнографії, антропології, археології. Термін етногенез уперше був уведений академіком Миколою Марром у 20-х роках XX ст. [Лозко Г. Українське народознавство. – Х., 2005: 7].

ТЕЗИ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Протистояння язичницько-племінної й християнсько-княжої форм самоуправління східних слов'ян у перші століття християнізації Русі

На думку академіка П. П. Кононенка, існувало кілька етапів виникнення й формування української державності: *«Перший – Трипільської цивілізації, що залишила свої відбитки й у сфері державотворення. Хай опосередковано, але її досвід передався наступним цивілізаціям, зокрема Березинецькій і Черняхівській. Другий – це період “дослов'янський” (VIII ст. до н. е. – IV ст. н. е.) і слов'янський. Як свідчать археологи та автори історичних досліджень М. Грушевський (“Історія України-Руси”), М. Слабченко (“Організація господарства гетьманщини XVII–XVIII ст.”), М. Антонич (“Історія України”, I–IV ст., 1940–1942), – це грецькі історики дали опис кіммерійської держави (північно-чорноморських степів). В VII–VI ст. до н. е. на наших землях була скіфська держава (між Доном і Дунаєм), про яку подав відомості ще Геродот»* [5, 156–157].

Та лише з IV ст. нової ери починається творення власне слов'янської державності – саме тоді східні слов'яни почали зливатися в одну спільноту й виступати як вагома, а нерідко й вирішальна сила регіону (від Полісся до степів між Дунаєм і Доном), називаючи себе антами – південно-східною групою давньослов'янських племен, яка жила у лісостеповій зоні Східної Європи. Візантійські автори VI–VII ст. характеризували антів як міцне політичне об'єднання із сильною військовою організацією. А на думку М. Грушевського, саме антів слід вважати «прямими представниками» русів і, отже, сучасних українців.

Так поступово Київська Русь стала перетворюватись на своєрідну імперію, у яку постійно вливалися численні й різноетнічні племена, і всі вони відчували себе рівноправними. І все ж особливе місце та становище з-посеред усіх цих племен посідали хіба що поляни, адже саме це східнослов'янське плем'я жило в середньому Подніпров'ї й на чолі цього князівства (а пізніше й усієї держави) стояв князь київський – верховний владика держава.

2. Київська Русь у міжнародному просторі й роль княжих династій Києва в міжнародній політиці держави

У період з 964–972 рр. руси-анти, передовсім поляни, вели багатовекторну політику: від торгівлі з усіма сусідами до періодичних оборонних війн. У 60–70 рр. X ст. Київська Русь сконцентрувала свої зусилля в основному на південно-західному напрямку й повела торгівлю через землі болгар з Візантією. 1037 рік увійшов в історію Київської Русі як рік систематичного укладання політичних союзів з північними державами – Норвегією, Польщею, ін. А щоб держава мала «стабільний» характер і відповідний міжнародний статус, Володимир Хреститель спробував узаконити династичний характер влади й такий же статус зв'язків з навколишніми державами: Святополка одружив з дочкою польського короля Болеслава Хороброго; Ярослава – з дочкою

шведського короля; дочку Передславу – з угорським королем, а ще одну дочку – з німецьким маркграфом Нормандським.

Літопис Руський розповідає про те, як дочка Володимира Ростиславовича у 1104 році вийшла заміж за сина візантійського імператора Олексія I [3, 160]. У цей же період через рік дочка Святополкова – Передслава вийшла заміж за угорського королевича. А сам Святополк вдруге одружився з дочкою половецького князя Тугоркана. Навіть Володимир Мономах одружив свого сина Андрія з наймолодшою дочкою половецького хана Тугоркана.

У Літописі Руському записано, що в 1123 році угри, ляхи, і князі Володар, і Василько просили Володимира Мономаха, щоб той простив їм те, «що вони осмілилися йти на нього» [3, 180]. У 1112 році з метою зміцнення стосунків з Угорщиною Володимир Мономах видав заміж свою дочку Євфимію за угорського короля Коломана, але той уже через рік відіслав її до батька за непокору.

У 1143 році Святополк Мстиславич, щоб уладнати стосунки з Моравією, одружився з дочкою «удільного моравського князя *Отто II Чорного*» [3, 195]. І все-таки, не дивлячись на те, що князі Київської Русі дуже часто залагоджували суперечності міжнародного плану шляхом зміцнення династичних зв'язків, суперечностей із багатьма державами уникати не вдавалося.

Наприклад, у Літописі Руському йдеться про те, що майже ніхто з союзників не хотів втручатися в справи самої Київської Русі: *«Ізяслав, прийшов у Володимир, став слати послів в Угри до зятя свого, короля Гейзи, і в Ляхи до свата свого Болеслава, і до Мешка, і до Індриха, і до чеського князя, свата свого Володислава, просячи в них помочі, аби сіли вони на коней самі з військами своїми рушити до Києва. Якщо ж самим не можна буде піти, хай війська свої пошлють, – або з меншими братами своїми...»* [3, 226].

Два великих торгівельні шляхи («із Варяг у греки» й «шовковий») давали можливість Київській Русі постійно розширювати й розвивати міжнародні стосунки з багатьма країнами світу. Та й відомий шлях «у болгари і хваліси» згадується в «Повісті минулих літ» як артерія, що проходила через Київську Русь до Волги і до Каспійського моря. Але найстабільнішим був «найнавантаженіший» шлях «із варяг у греки» – він не просто з'єднав Північно-Східну й Південну Русь із Прибалтикою й Скандинавією – він постійно їх «оживляв» і «заспокоював» усіх, адже загальна протяжність цього шляху становила більше двох тисяч кілометрів. На цьому шляху стояли великі руські міста Новгород, Київ, Канів. Цим шляхом возили: з півночі – морську рибу; із Візантії – вино, прянощі, ювелірні вироби, тканини, ікони, книги; з Києва – хліб, срібло тощо. І варяги, і руси нерідко служили у візантійських придворних арміях (візантійці у своїх пам'ятках нерідко називають їх найкращими «сокироносцями»). До таких найманців, твердить академік В. Г. Складенко, нерідко звертались по допомогу й новгородці та північні владики.

Торгівля з Грецією, Візантією, Римом відкрила можливості для надходження книг із цих країн у Київську Русь, від арабів надійшли календарі, «шестидневи» природничо-наукового циклу. А в міжнародному плані велику роль відігравав військово-економічний шлях «із Варяг у Греки» – він пов'язував і поєднував племена, через що фактично з'явилися нові спільноти: варяги-руси (чорноморські руси) і їм подібні. І хоча скандинави цим шляхом користувалися дуже рідко, проте князі Київської Русі цінували його як особливий спосіб постійної підтримки міждержавних і торгово-економічних зв'язків. Звичайно, Київська Русь розпалася перш за все тому, що монголо-татари вміло й тонко зруйнували її з середини – вони спокійно спостерігали за подрібненням держави на частини і аж ніяк не турбувалися про

збереження її цілісності. А головними руйнівниками Київської Русі були удільні князі, які ворогували між собою замість того, щоб допомагати один одному хоча б у часи навали ворогів.

3. Внесок київських князів у процес зміцнення міжплемінних і міжнародних стосунків Київської Русі

За часів правління князів до хрещення Русі стосунки між племенами й чужоземцями були складними, але не настільки, щоб страждали всі слов'яни. Лише тоді, коли до влади приходили князі, котрі думали, що свої проблеми можна вирішити за рахунок інших (походом на чужі землі або проханням чужинців про допомогу), починалися справжні труднощі. Так, здійснивши чотири походи проти Візантії й уклавши мирну угоду з імператором Михайлом III, Аскольд примусив його сплатити контрибуцію. Саме це й поклало початок надзвичайним міжнародним труднощам для Київської Русі. У 907 році Олег здійснив ще один похід на Константинополь і так само уклав надзвичайно вигідний для Київської Русі договір з Візантією, але виключні права руських купців і дипломатів доводилося постійно відстоювати. Княгиня Ольга відвідала у 946 році Царгород та уклала союзний договір з імперією, що зблизив обидві держави. Значно менше зробив у налагоджені дипломатичних відносин з іншими країнами князь Святослав Ігорович, син княгині Ольги, який провів дві війни 969 і 971 років, але підписав з Візантією такі мирні договори, які зовсім не були вигідними для Київської Русі.

Та й після хрещення Русі були такі керівники держави, котрі діяли не краще. Так, Ізяслав Мстиславич, онук Володимира Мономаха, у 1147 році розірвав церковні зв'язки з Константинополем. І так майже кілька століть поспіль: то справді мирні й дружелюбні угоди, союзи й договори, то дружба під тиском. Лише за Володимира Мономаха у стосунки між племенами й між державами було внесено довготривалу та

надійну стабільність – саме цей князь уперше й надовго «...просвітив Руську землю, наче сонце, промені пускаючи, і слова його розійшлися по всіх землях. А найбільше страшним він був для поганих, цей братолюбець інищелюбиць, і добрий дбайливий за Руську землю» [3, 181], оскільки за часів його правління було створено кодекс законів «Руська Правда». Окрім цього, він розширив кордони Київської Русі, яка простяглася від Фінської затоки до Азовського моря та від устя Ками до Карпат. Та, на жаль, усі ці здобутки Володимира Мономаха втратили його діти, наприклад, князь Мстислав.

Лекція № 3

ТЕМА: Україна, українці й Схід: історичний екскурс, взаємодія культур

Основні питання:

1. Контакткування русів зі Сходом – волзькими болгарами (хроніки мусульманського світу), з Хазарським каганатом, з Кавказом і Персією.
2. «Хождєнія» Даниїла Заточника й паломниці Єфросинії Полоцької, подорожі В. Григоровича-Барського на Схід – до Афону, Сирії, Синаю, Єгипту).
3. Наукові пошуки українців і мислителів Далекого Сходу (індологія, тюркологія, арабістика, синологія).
4. Григорович-Барський В. Мандри по Святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік. – К. : Основи, 2000. – 768 с.

Ключові слова: арабістика, індологія, тюркологія, синологія.

Література до теми лекції

1. Українознавство : конспект лекцій / П. П. Кононенко, А. Ю. Пономаренко. – К. : МАУП, 2005. – 392 с.

збереження її цілісності. А головними руйнівниками Київської Русі були удільні князі, які ворогували між собою замість того, щоб допомагати один одному хоча б у часи навали ворогів.

3. Внесок київських князів у процес зміцнення міжплемінних і міжнародних стосунків Київської Русі

За часів правління князів до хрещення Русі стосунки між племенами й чужоземцями були складними, але не настільки, щоб страждали всі слов'яни. Лише тоді, коли до влади приходили князі, котрі думали, що свої проблеми можна вирішити за рахунок інших (походом на чужі землі або проханням чужинців про допомогу), починалися справжні труднощі. Так, здійснивши чотири походи проти Візантії й уклавши мирну угоду з імператором Михайлом III, Аскольд примусив його сплатити контрибуцію. Саме це й поклато початок надзвичайним міжнародним труднощам для Київської Русі. У 907 році Олег здійснив ще один похід на Константинополь і так само уклав надзвичайно вигідний для Київської Русі договір з Візантією, але виключні права руських купців і дипломатів доводилося постійно відстоювати. Княгиня Ольга відвідала у 946 році Царгород та уклала союзний договір з імперією, що зблизив обидві держави. Значно менше зробив у налагоджені дипломатичних відносин з іншими країнами князь Святослав Ігорович, син княгині Ольги, який провів дві війни 969 і 971 років, але підписав з Візантією такі мирні договори, які зовсім не були вигідними для Київської Русі.

Та й після хрещення Русі були такі керівники держави, котрі діяли не краще. Так, Ізяслав Мстиславич, онук Володимира Мономаха, у 1147 році розірвав церковні зв'язки з Константинополем. І так майже кілька століть поспіль: то справді мирні й дружельюбні угоди, союзи й договори, то дружба під тиском. Лише за Володимира Мономаха у стосунки між племенами й між державами було внесено довготривалу та

надійну стабільність – саме цей князь уперше й надовго «...просвітив Руську землю, наче сонце, промені пускаючи, і слова його розійшлися по всіх землях. А найбільше страшним він був для поганих, цей братолюбець інищелюбиць, і добрий дбайливий за Руську землю» [3, 181], оскільки за часів його правління було створено кодекс законів «Руська Правда». Окрім цього, він розширив кордони Київської Русі, яка простяглася від Фінської затоки до Азовського моря та від устя Ками до Карпат. Та, на жаль, усі ці здобутки Володимира Мономаха втратили його діти, наприклад, князь Мстислав.

Лекція № 3

ТЕМА: Україна, українці й Схід: історичний екскурс, взаємодія культур

Основні питання:

1. Контакткування русів зі Сходом – волзькими болгарами (хроніки мусульманського світу), з Хазарським каганатом, з Кавказом і Персією.
2. «Хождєнія» Даниїла Заточника й паломниці Єфросинії Полоцької, подорожі В. Григоровича-Барського на Схід – до Афону, Сирії, Синаю, Єгипту).
3. Наукові пошуки українців і мислителів Далекого Сходу (індологія, тюркологія, арабістика, синологія).
4. Григорович-Барський В. Мандри по Святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік. – К. : Основи, 2000. – 768 с.

Ключові слова: арабістика, індологія, тюркологія, синологія.

Література до теми лекції

1. Українознавство : конспект лекцій / П. П. Кононенко, А. Ю. Пономаренко. – К. : МАУП, 2005. – 392 с.

2. Українське Подунав'я / Лебеденко О., Тичина А. Навчальний посібник. – Одеса : Астропринт, 2002. – 208 с.
3. Космос древньої України. Трипілля – Троянь. Мітологія. Філософія. Етногенез / упоряд. В. Довгич. – К., 1992.
4. Літопис руський. – К. : Дніпро, 1990. – 590 с.
5. Наливайко С. Індодарійські таємниці України / С. Наливайко. – К. : Просвіта, 2004. – С. 42–57.

Термінологічний словник до теми.

*Зірочкою * позначені ті терміни, які є авторськими.*

Арабістика – комплекс гуманітарних наук, які вивчають історію, мову й літературу арабських країн і народів [ВТС сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. – К., 2001: 94].

Індологія – комплекс дисциплін, що вивчають історію, літературу, мову Індостану, економічні, соціальні й політичні проблеми Індії [ВТС сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Бусел. – К., 2009: 496].

Синологія – сукупність наук, що вивчають історію, культуру, мову й літературу Китаю; китаїстика [ВТС сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. – К., 2001: 1123].

Тюркологія – сукупність наук, які вивчають мови, літературу й культуру тюркських народів [ВТС сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. – К., 2001: 1278].

ТЕЗИ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Контакткування русів зі Сходом – волзькими болгарами (хроніки мусульманського світу), з Хазарським каганатом, з Кавказом і Персією

Відомо, що деякі племена оріїв 3,5–4 тисячі років тому кількома хвилями йшли до Індії. Спочатку вони зайняли Пенджаб, потім

величезний басейни Гангу і, зрештою, підкорили країну й самі злилися з місцевими племенами.

Одним з найвпливовіших за культурним значенням був приплив наших предків, які з Карпат і Дніпра пішли шукати нового щастя до Гангу – так само, як у VI ст. н. е. слов'янські племена, що жили в басейні Дністра і Бугу, вирушили на Балкани. Це вони назвали Адріатичне море Ядран (р. Ятрань) [3, 266].

За численними свідченнями грецьких істориків і філософів Геродота, Арістотеля, племена антів відзначалися багатоманітністю зв'язків з народами середнього й близького Сходу, особливо їх дивувала картина найширших і найрізноманітніших зв'язків Київської Русі не лише з Півднем і Сходом, а й з центральною Європою та Скандинавією, велике враження справило те, з якою великою вигодою анти використовували найефективніший зв'язок з південно-східними регіонами (у тому числі й з найбагатшою країною Азії – Індією).

Шлях Дніпром «із Варяг у Греки» мав величезне міжнародне значення, адже саме цим шляхом зі Сходу в Київську Русь приїздили араби, індійці та представники інших народів Сходу. До взаємообміну товарами були залучені кілька десятків народів, через території яких проходили «шовковий шлях» і шлях «із Варяг у Греки». Тож не дарма в мові навіть сучасних українців збереглося чимало праїндоевропейських та інших коренів і слів Сходу.

До початку VIII століття хазари заволоділи Північним Кавказом, усім Приазов'ям, більшою частиною Криму, а також степовою й лісостеповою територією Східної Європи аж до Дніпра. Про те, якими були стосунки полян, сіверян і в'ятичів, розповідає Літопис Руський: «А хозари брали з полян, і з сіверян, і з вятичів; брали вони по білій вивірці – стільки від диму» [4, 12]. І оскільки в XI–XII ст. половці не були ще мусульманами, твердить С. Наливайко в книзі «Індоарійські таємниці

України», вони певний час були своєрідним і досить надійним «щитом» для слов'ян і грузинів від арабської експансії.

Та незабаром і монголо-татари, і турки стали активними завойовниками Київської Русі. Одних лише половецьких походів на Русь, Літопис Руський нараховує 26, 10 із яких були так чи інакше спровоковані самими русичами. І в той же час дуже показовими були русько-половецькі шлюби. Дружин-половчанок мали князі Олег Святославич, Ізяслав Давидович, Всеволод Ольгович, Юрій Володимирович (Довгорукий). У Всеволода й Святослава Ольговичів мати була половчанкою, в Ігоря і Всеволода Святославичів половчанками були і мати, і бабуся. За половецьких князів виходили заміж і руські князівни й княгині, хоча, зрозуміло, у літописах згадок про такі шлюби значно менше.

Тобто на початок XIII століття в усіх князів «чернігівського дому» й у більшості князів Північно-Східної Русі в жилах досить часто текла половецька кров. Ще й сьогодні в назвах багатьох населених пунктів центру України нерідко зустрічаються «відбитки» прадавніх зв'язків українців з половцями: с. Половецьке й с. Малополовецьке (Київська область) та інші. Але половці були своєрідним містком між Київською Руссю і Сходом.

У XIII–XIV ст. торгівля багатьох народів Причорномор'я стала одним з найважливіших факторів розвитку всього того велетенського регіону. При цьому, піддані султану вірмени, євреї й турки стали поступово витіснити звідти греків та італійців. Цьому сприяв торгівельний шлях із Кафи до Європи, хоча його постійно контролювали турки.

2. «Хожденія» Даниїла Заточника й паломниці Єфросинії Полоцької, подорожі В. Григоровича-Барського на Схід – до Афону, Сирії, Синаю, Єгипту

Данило Паломник (кінець XI – початок XII ст.) – перший паломник Київської Русі до Єрусалима. Його записи про подорож стали своєрідним

путівником для паломників святими місцями. Данило Паломник побував у Сирії, два роки прожив у Палестині. У своєму путівнику Паломник не цікавився ані політикою, ані звичаями, а лише звертав увагу на релігійні пам'ятки тієї чи тієї країни, де він перебував.

У цьому плані особливу увагу привертає В. Григорович-Барський, який подорожував країнами Сходу в період з 1723 по 1747 рр.

Та й загалом у XVIII столітті подорожі українців за кордон уже не були великою рідкістю, але не всі мандрівники залишили українцям свої записи.

Переважна ж більшість українців проживала весь свій вік у тих місцях, де вони народилися. Нечисленні тодішні українські мандрівники були або купці, або прочани, тобто мали конкретні цілі й чіткі маршрути подорожей, на які йшли десятки років.

Мабуть, саме тому книга «Мандри...» В. Барського стала дороговказом і порадином для майбутніх поколінь мандрівників на Схід. Він побував у Солуні, на горі Афон, на території сучасних Сирії, Лівану, Іраку, Йорданії, Ізраїлю, Єгипту. Цей мандрівник з особливим зацікавленням придивлявся до звичаїв арабів, до їхньої релігії, вивчав культуру цих народів. Ось, наприклад, як він описав місто Солуня: *«Місто Солуня стоїть у македонській землі, на березі моря, в турецькому царстві, в мальовничому й гарному місці, під горами; воно обнесене муром з чотирьох боків. Своім обширом воно схоже на Рим, коли дивиться з далеку. Місто має вдосталь продовольства, особливо хліба, тому що сюди щороку прибувають кораблі з французької землі й купують багато пшениці»* [4, 142].

У Швеції внаслідок активізації північноєвропейської торгівлі в Х столітті виникло м. Бірка, у якому здійснювалася торгівля уздовж Балтійського узбережжя. Перша експедиція нідерландських купців до

України відбулась у 1578 році, вона поклала початок міцним і надійним зв'язкам обох держав більш ніж на століття.

Лекція № 4

ТЕМА: Українці в складі Польсько-Литовської, Австро-Угорської й інших держав

Основні питання:

1. Становище українців у Литовському князівстві й у Польсько-Литовській державі.
2. Особливості політико-культурного життя українців в Австро-Угорській імперії.
3. Українсько-литовське й українсько-польське співробітництво в останні століття.

Ключові слова: Австро-Угорщина, інкорпорування, литовці, Малопольща.

Література до теми лекції

1. Грушевський М. Ілюстрована історія України / Михайло Грушевський. – Київ ; Львів, 1913.
2. Дубович І. А. Країнознавчий словник-довідник / І. Дубович. – 5-те вид. – К. : Знання, 2008. – 839 с.
3. Каганець І. Арійський стандарт: українська ідея епохи великого переходу / І. Каганець. – К. : Видавництво А.С.К., 2004. – 336 с.
4. Українознавство : конспект лекцій / П. П. Кононенко, А. Ю. Пономаренко. – К. : МАУП, 2005. – 392 с.
5. Європейська та українська культура в нарисах : навчальний посібник. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 320 с.

Термінологічний словник до теми.

Зірочкою * позначені ті терміни, які є авторськими.

Австро-Угорщина – дуалістична держава (1867–1918), що виникла внаслідок реформ в Австрійській імперії. Утворилась на основі рівноправності Австрії й Угорщини, поєднаних реальною унією. У цих держав були спільні монарх, зовнішня політика, військо. Окремі – конституції, парламенти, уряди [Дубович І. А. Країнознавчий словник-довідник. – К., 2008: 511].

Інкорпорування – включення до свого складу чого-небудь; приєднання [ВТС сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. – К., 2001: 399].

Литовці – народність, яка склалась у першій половині XIII століття в період формування Литовського князівства. Етнічну основу литовців склали племінні об'єднання аукштайтів і жемайтів [Славянская энциклопедия: Киевская Русь-Московия : в 2 т. /авт.-сост. В. Богуславский. – М. : Олма-Пресс, 2002: 665].

Малопольща – історична область Польщі, у басейні верхньої й середньої Вісли, між Карпатами, Сілезією, Мазовією, Підляшшям і українськими землями. Столиця – м. Краків. З 1569 року включала українські землі [Дубович І. А. Країнознавчий словник-довідник. – К., 2008: 608].

ТЕЗИ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Становище українців у Литовському князівстві й Польсько-Литовській державі

Литовські племена, як і варяги, були вихідцями з українського «етнотворчого казана» [3, 51], тобто, за твердженням багатьох сучасних класифікацій, належали до тих праіндоєвропейських груп племен, котрі в різні часи й по-різному розселилися по Європі. Тож недарма нинішня литовська мова чи не найкраще за інші зберегла архаїчні риси у фонетиці й морфології.

На тлі формування й гартування литовського військово-організаційного угруповання, яке не раз брало участь у війнах з Лівонськими й Тевтонськими лицарськими орденами, державна та військова організація Київської Русі поступово занепадала – давалися взнаки наслідки залежності від монголо-татар. Навіть Галицько-Волинське князівство втратило незалежність. Саме тоді й з'явилась нова загроза – Литовське князівство.

М. Грушевський в «Ілюстрованій історії України» так охарактеризував цей період життя Київської Русі: *«Литовські князі, засідаючи по українських і білоруських землях, прагнули у всім принорувитись до місцевого життя. Вони старалися якнайменше вносити змін у місцеві обставини: «ми старини не рушаємо, а новини не вводимо» – було їхнім правилом. Вони приймали православну віру, місцеву культуру, мову, одним словом – ставали українськими або білоруськими князями...»* [1, 140]. Але все це було скоріш ознаками мімікрії завойовників, котрі досить помітно побоювалися українців. Проте були й позитивні наслідки того процесу. Так, своєрідною переломною подією в процесі виходу центральних українських земель з-під золотоординської залежності стала битва у 1362 році на Синіх Водах (притока Південного Бугу), у якій литовсько-руське військо завдало нищівної поразки ординцям. Та саме тоді на Заході України закріпилася й влада Угорської держави.

На думку академіка П. П. Кононенка, період перебування України в складі Литовської держави, коли *«українство прийняло роль не суверена власної долі, а "рівноправного партнера", був трагедією елітного духу, життєвої волі українців»* [4, 258]. А тому час Великого князівства Литовського князівства – це *«період, коли панувала руська мова, правова система, культура, релігія, українсько-руська еліта залучилася до управління й тішилася рівністю з елітою литовською,*

однак то була ілюзія державності. Отже, литовський елемент Великого князівства Литовського становив 1/10 населення. А ось частка українців значно переважала. Державу очолював Гедимін (1316–1341). Мовою управління, суду, культурної творчості була – руська мова» [1].

Литовсько-Руську державу як своєрідну федерацію розглядали історики М. Драгоманов, М. Грушевський, Д. Дорошенко й ін. Так, М. Грушевський у книзі «Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя» зазначав: *«отвлекаемые борьбою съ немцами и внутренними брожениями.... лишь урывками литовские князи могли заниматься собиранием русских земель...»* [2, 502]. Певний час цю державу очолювали й династії українських князів: Острозькі, Вишневецькі, Ружинські, що створювало деяке враження позитивності, усе те зруйнувалось, коли замість ліквідованих князівств Київського, Волинського, Подільського були утворені відповідні **воєводсько-повітові адміністрації**. Тільки й радості лишилося, коли князь Ягайло, ставши польським королем, узаконив «руську мову». Це було дивиною й несподіванкою, оскільки польський король Казимир Великий видав документ про привілеї польської шляхти «Вислицький статут» «русською мовою», а сам король краще говорив по-руськи, ніж по-польськи. Але загалом усі Ягайловичі надалі писали тільки по-польськи. Не допомогло навіть те, що в бібліотеках Ягайловичів було більше українсько-русських книжок, аніж польських.

Таким чином, культурний і суспільний розвиток української народності знаходився на досить високому рівні. Та й організація суспільно-політичного життя українців постійно бралася за основу як у Литовській, так і в Литовсько-Польській державах. Може, тому Литва й Польща, хоч і зібрали численні та різноманітні землі, так і не стали сильними державними утвореннями. Крім того, їх постійно виснажувала боротьба з рицарськими орденами, які не тільки спустошували

литовські землі, але й прагнули їх завоювати. Ще більш обтяжливою обставиною стала запекла боротьба Польщі за галицько-волинські землі.

Стосунки між Великим Князівством Литовським і Галичиною не завжди були безхмарними. Князь Міндаугас об'єднав литовські землі, намагався приєднати й галицькі, але у відповідь отримував супротив галицького-волинського князя Данила Галицького. Як відомо, другою дружиною Данила Галицького була донька литовського князя Дауспругаса, брата Міндаугаса. Литовські князі Міндаугас і Гедімінас створили сильну державу, яка могла дати надійний опір татарській орді. Політична ситуація між тодішніми державами начебто суттєво змінилась тоді, коли один із синів князя Данила, Шварно одружився з донькою Міндаугаса і прийняв титул Великого князя Литовського. Але час минав, і Галицько-Волинському князівству знову потрібною стала сильна влада, тож на княжіння запросили Любартаса – сина Гедімінаса, який став княжити «мирно». І все стало на свої місця – Україна так і залишилась роздробленою.

У 1385 році внаслідок одруження великого князя литовського Ягайла з польською королевою Ядвигою прийнятими тоді угодами (Кревська унія) усі землі Литовського князівства, разом з українською територією, повинні були перетворитись на польські провінції. Це не стосувалось Галичини, яку польські правителі самі приєднали до Польщі у 1387 році.

Після прийняття Кревської унії Велике князівство Литовське отримало змогу значного впливу своєю політикою на українські землі. Завдяки підтримці Польщі і згідно з Кревською унією Ягайло хрестив у католицьку віру нехрещених литовців. Унаслідок цього католицька церква в Литві отримала статус державної.

У 1430 р. політична самостійність Литви була відновлена, після чого втратила значення угода про приєднання до Польщі українських земель (Подільських, Волинських, Київських і Чернігівських). Польща не могла погодитися з такою втратою й майже два наступних століття керувалась прагненнями повернути ці землі та здобути над ними реальну владу.

У першій третині XV ст. до Польщі було приєднане західне Поділля, а в другій половині XVI ст. Польща збрала під своєю владою майже всі українські землі. У 1569 році великий князь литовський Жигімонт Август під тиском тоді вже впливової польської шляхти скликав у Любліні сейм для встановлення унії, й урешті-решт Литовське князівство було приєднано до Польщі.

З точки зору культурного розвитку на українських землях у цей час відбувалось певне пожвавлення:

- розвивалось книгодрукування;
- утворювалися братства;
- популяризувалась перекладацька література.

З-поміж громадських діячів культури в цей час почали відзначатися родини Острозьких, Копистянських та ін.

Активізувалися й рухи українських селян у складі Литовської держави - вони так само, як білоруські чи литовські, становили соціальний ґрунт держави. Під час перебування України в складі Великого князівства Литовського - а це тривало близького 250 років - пройшло життя близько 10 поколінь.

2. Особливості політико-культурного життя українців в Австро-Угорській імперії

За перші 400 років н. е. на території теперішньої Австрії побували гуни, авари, алани, слов'яни й інші племена. У IX ст. тут з'явилися германські племена, які пізніше заснували королівство (згодом -

імперію) Карла Великого. Лише з 1772 року Галичина була включена до складу Австрії. Австро-Угорська імперія, проіснувавши з 1867 по 1918 рр., поступово приєднала й західноукраїнські землі, ще пізніше до Австро-Угорщини були включені Східна Галичина й Закарпаття. На цих землях на кінець XVIII ст. проживало 2,4 млн українців. Пізніше до Австро-Угорської частини України, зокрема до Східної Галичини та Північної України, почали масово приїздити українці. У 2003 році в м. Відні було відкрито пам'ятник тим українським реєстровим козакам, які не раз допомагали Австро-Угорщині визволятися від багатьох нападників.

Нині в Австрії проживає понад 5000 громадян українського походження, які розмовляють переважно німецькою мовою.

3. Українсько-литовське й українсько-польське співробітництво в останні століття

Дипломатичні стосунки між Україною й Литвою були встановлені 21 листопада 1991 року. За результатами перепису 2001 року, в Україні проживає більше семи тисяч литовців. В Україні перше товариство литовців було створене в Києві 1990 року. Навесні 1990 року у дворі музею ім. М. Рильського зібралась ініціативна група – литовці Рута Малікенайте, Онуте Ткаченко, Ліонгіна Гаєвська, а також українці письменник Дмитро Чередниченко, Сергій Лашенко – й вирішили створити Товариство литовської культури. Товариство було названо іменем Майроніса – поета, найвідомішого литовця, який у молоді роки навчався в Київському університеті. Узагалі українсько-литовське співробітництво у сфері науки й культури на ґрунті спільності історичних, культурних, етнонаціональних і багатьох інших чинників і традицій наших народів продовжує розширюватись і зміцнюватись. Так, у 2006 році відбулась виставка українського національного одягу з Волинського краєзнавчого музею, яка пройшла

за сприяння посольства України у Вільнюському музеї прикладного мистецтва й була присвячена 14-й річниці Незалежності України, діяла виставка репродукцій найвідомішого литовського художника М. К. Чюрльоніса у Київському національному художньому музеї. Колективи з України беруть активну участь у міжнародних фестивалях, що проходять у Литві. Так, колектив із с. Маневичі взяв участь у фестивалі «Ліндагауда» (м. Купішкіс). За цей час у Києві побували відомі литовські режисери й актори – Е. Някрошюс зі спектаклем «Отелло» та Д. Баніоніс і Й. Адомайтіс, які грали у спектаклі в театрі ім. І. Франка (м. Київ).

У 2009 році у Вільнюсі в друкарні «Балтія-Друк» побачила світ перша книга-розвідка «Україна: литовська доба 1320–1569», присвячена періоду Великого князівства Литовського в українській історії. Презентація видання відбулась 29 січня 2009 року в заповіднику «Софія Київська». Посол Литви в Україні Альгірдас Кумжа зазначив, що ця книга буде корисною для вивчення історії і литовцями, і українцями. Українські й литовські історики дослідили близько 300 документів тієї доби.

Лекція № 5

ТЕМА: Україна, українці й Захід

Основні питання:

1. Спільне й відмінне в житті українців і народів Західної Європи.
2. Обмін європейських народів культурними цінностями.
3. Оригінальна й перекладна літератури Київської Русі після XIV ст. в контексті світової літератури.

Ключові слова: культура, національна культура, культурна цінність, культурологія.

Література до теми лекції

1. Фрис В. Історія кириличної рукописної книги в Україні / Віра Фрис. – Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2003. – 188 с.

2. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів / упор. М. Шаповал. – К. : Знання, 2006. – 341 с.

Термінологічний словник до теми.

*Зірочкою * позначені ті терміни, які є авторськими.*

Культура – це сукупний результат продуктивної діяльності людей. У вузькому, особистісному розумінні культура – це певні цінності й норми поведінки людини в соціальному оточенні [Історія світової та української культури / за ред. В. Греченко, І. Чорний. – К., 2005: 5].

Культурологія – галузь знань, пов'язана з вивченням духовної культури суспільства [ВТС сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. – К., 2009: 596].

ТЕЗИ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Спільне й відмінне в житті українців і народів Західної Європи

Швейцарський мислитель Шубарт стверджував: «Схід і Захід – це не тільки географічні, але також духовні поняття» [2, 148]. Соціолог Володимир Янів у своїй книзі «Нариси до історії української етнопсихології» питання приналежності українців і України до Європи сформулював у такий спосіб: «Які є об'єктивні критерії приналежності українців до Заходу і що вирішує приналежність до нього, які є врешті характеристичні прикмети?» [2, 149].

Він стверджував, що аналіз проявів національної психіки українців дає підстави говорити про те, що вони тяжіють більше до Заходу, ніж до Сходу. Так склалось, що під Сходом розуміють Азію, а під Заходом – Європу.

У психіці й культурі представників Заходу є помітне тяжіння до гармонії, і ця риса досить характеристична й для України. І хоча до ідеальної гармонійності найпомітніше та з розумінням прагнули нібито стародавні греки (тут нагадують автори цієї ідеї), їхні змагання й прагнення до врівноваженості, до поміркованості відомі здавна. Та порівняння життя українців з життям Еллади досить розповсюджене як серед іноземних філософів (Гердер), так і серед нас самих. Наприклад, Є. Маланюк звертається до України: «О моя степова Елладо».

Психічна культура Заходу тяжіє до індивідуалізму, оскільки похідною вартістю індивідуалізму є відчуття особистої гідності й честі. Шукання й підкреслення індивідуального у власному проявляється навіть у дрібницях, наприклад, у манері одягатися. В українців оригінальним й індивідуальними є вишивка, писанка. Характерна риса Заходу – **самопіднесення** – виявлялась і на території українських земель. Може, саме тому амбіції багатьох князів західної Європи не раз спричиняли і міжусобні, і міжнаціональні війни й ворожнечі. Подібна поведінка руських князів XII–XIV ст. призвела до занепаду й розпаду Київської Русі як держави взагалі; початок цьому поклав похід князя Ігоря на половців – він жадав слави й почетеї (самопіднесення). Справжню гідність українці найкраще проявляли тоді, коли потрібно було захищати свою волю й свої землі від зовнішніх ворогів-окупантів.

Неагресивні від природи прото- й праукраїнці ніколи не чинили опору тим вихідцям із чужих земель, котрі приймали звичаї нашого народу, його свободолюбність, але коли іноземці намагалися нав'язувати свої «порядки», наші предки обмежували їхні дії. По-особливому сприймали й виявляли праукраїнці ставлення до авторитету людини: за життя й діяння поважали вони людину, вшановували її заслуги – аж до обожнення (у добу язичництва), але

варто було цій людині перейти лише до власного самопіднесення, як українці не раз перекреслювали всі її заслуги. Про це йшлося у «Велесовій книзі», а з прийняттям християнства князі Київської Русі не мали загального авторитету, а тому все частіше з'являлися князі-ізгої.

Справжнє вшанування героїзму прийшло в Україну з появою козацтва, коли з-поміж козаків з'явилися лише досить «тимчасові герої» як із числа козацьких ватажків, так і козацьких гетьманів (Хмельницький, Наливайко, Іван Сірко й ін.) – їхні імена навечно вкарбовані у тканину народних дум, балад, козацьких пісень.

Про українське козацтво та його заслуги в захисті Європи від Османської імперії і татар писало чимало європейських істориків, письменників. Так, наприклад, німецький історик Готфрид Вайс у XVII ст. написав латинською мовою «Історичну дисертацію про козаків», яку захистив на філософському факультеті Лейпцизького університету в 1684 році.

2. Обмін європейських народів культурними цінностями

Київська Русь, прийнявши східне християнство, помітно послабила найдавніші зв'язки з Заходом. Крім колишніх традиційних стосунків з Візантією, Польщею й Норвегією, Київська Русь налагодила й міцні династичні зв'язки з Німеччиною, Англією, Францією, Угорщиною. Після татарських нападів будівництво й архітектура уже так не розвивались, як перед тим. Західна готика особливо не прижилась в Україні, лише деякі заможні люди будували свої замки в готичному стилі.

Найбільшої популярності на території України у XVII столітті набув стиль українське, або козацьке бароко, який панував до початку XVIII століття.

З XVI ст. західноєвропейські впливи на Україну посилюються: науково-освітні центри прийняли латинь як спільну мову європейської

науки й освіти; українська молодь почала частіше їздити на навчання до Польщі, Голландії, Франції, Італії, Англії й до інших країн, водночас випускники Києво-Могилянської академії їхали працювати в навчальні заклади Центральної Європи. І так тривало всі наступні століття; за твердженням деяких учених, із Західної Європи до нас прийшов романтизм. У той час українське ювелірне мистецтво опиняється під впливом західноєвропейського, переважно німецького напрямку.

Лише у другій половині XIX ст. сталося досить помітне охолодження стосунків між Києвом і Західною Європою, адже саме тоді відбувався надскладний процес переходу від федеративного самодержавства до капіталізму.

3. Оригінальна й перекладна літератури Київської Русі після XIV ст. в контексті світової літератури

З прийняттям християнства, зокрема в XI ст. на Русі у великій кількості з'являється перекладна література. Більшість дослідників XX ст. однозначно стверджували, що слов'янські переклади робилися з грецької мови. Однак, на думку В. Фрис, *«пізніші дослідження виявили, що мова перекладених книг, сказання про Соломона, про Мойсея та інших творів доводить безпосередній зв'язок не з грецьким, а з гебрайським оригіналом»* [1, 43]. «Повість про Акира» була перекладена з сирійської версії цього популярного в європейській літературі сюжету, а «Повість про царицю Динару» – з грузинської мови.

І все-таки в слов'янській перекладній писемності XV-XVI ст. відчуваються впливи переважно Заходу Європи – більшість перекладів здійснюється саме з мов західноєвропейських.

На наших теренах виникали оригінальні твори різноманітних жанрів. Більшість із них використовувались при читаннях у церквах. Найпоширенішими жанрами оригінальних творів стали, звичайно, «проповіді», «казання», «моління» тощо. Авторами перших руських

проповідей XI ст. були Теодосій Печерський, Іларіон Київський, Кирило Турівський та ін. Услід за цими жанрами найбільш поширеною стала «агіографія» – життєпис того чи того святого, «житія святих» усього світу. Проте найбільшим досягненням у цьому плані стали «Четві Мінеї» у 12 томах, написані Дмитром Тупталом (Ростовським), хоча особливого подальшого розквіту цей жанр в Україні так і не набув.

Найоригінальнішим і найпоширенішим жанром писемності українців останніх двох тисячоліть стали Літописи, форми й зміст яких були дуже різними: **річні** (або порічні) – це записи чи фіксація подій у формі простої констатації фактів; **літописні повісті**, в основу яких клялися усні перекази й спогади учасників подій у переробці та інтерпретації літописців. Особливо цінними видавалися тодішнім творцям і читачам події міжплемінних і міжнародних масштабів.

Найдавніші книгозбірні Київської Русі були не біднішими за тогочасні бібліотеки європейського Заходу. З XV ст. запроваджено не лише західноєвропейську класифікацію книг, а й своєрідну їх номінацію – персоніфікацію. Так, в Україні почали розрізняти три типи книг за їхнім призначенням: **парадні книги** – це ті «видання», які супроводжувалися ілюстраціями й вишуканим (як на той час) оформленням та оздобленням, картинками; якщо книга призначалась для продажу, то й каліграфії, й оформленню рукопису надавалось меншого значення – це були **масові книги**; книга, призначена для себе чи обмеженого кола користувачів, мала назву **дешева** книга.

З давніх давен праукраїнці мали звичай дарувати книгу тим, хто з якихось причин залишав рідний край – тоді книги мандрували разом з вихідцями з Київської Русі фактично по всьому світові. Особливо старанно зберігали ці книги князівни, котрих видавали заміж за межі Київської Русі.

Інший спосіб міграції книг – виготовлення їх переписувачами й активне з XIV ст. переправляння на Захід, де замовники платили дуже щедро. А після того як у 1450 році в Німеччині Йоганом Гутенбергом було започатковано книгодрукування, у Львові міщанин Степан Дропан вже у 1460 році подарував Василянському монастиреві друкарню, де була видрукувана перша кирилична книга. У країнах Західної Європи такі друкарні з'явились значно пізніше: 1494–1496 рр. – у Чорногорії, 1519–1540 рр. – у Венеції.

І при всьому тому рукописна книга в Україні побутувала чи не найдовше порівняно з усіма європейськими країнами.

Лекція № 6

ТЕМА: Становище світового українства в першій половині ХХ ст.

Основні питання:

1. Перша світова війна й українці в ній.
2. Внесок українців у перемогу над фашизмом.
3. Українці після II Світової війни.

Ключові слова: світова війна, утравістична школа, НТШ, ООН, фашизм, світоустрій.

Література до теми лекції

1. Клочковська І. Освіта українського зарубіжжя. Сучасний стан та перспективи / І. Клочковська, О. Галько // Українознавство. – 2007. – № 4. – С. 266–271.
2. Лозинський А. Українська діаспора – аналіз сучасного / А. Лозинський // Українознавство. – 2003. – Ч. 2–3 (7–8). – С. 271–274.
3. Піскун В. М. Українство у світі : монографія / В. Піскун, А. Ціпко, О. Щербатюк. – К. : ЗАТ «Нічлава», 2004. – 536 с.

4. Українська діаспора : соціологічні та історичні студії. – К. : Фенікс, 2000.

5. Січинський В. Чужинці про Україну / В. Січинський. – К., 1992.

ТЕЗИ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Перша світова війна й українці в ній

Перш ніж говорити про участь українців у I Світовій війні 1914–1918 рр., необхідно пригадати деякі історичні факти, які вказують на становище українців до початку цієї війни. Пригадаємо, що у XVIII ст. до складу Австро-Угорської імперії (1867–1918) входили західноукраїнські землі – Східна Галичина, Північна Україна, а згодом увійшли усі решта місцевостей, а до Відня почали масово прибувати українці.

Українці служили в австрійській армії й брали участь у всіх війнах, які вела Австро-Угорська імперія: Австро-Італійській 1848–1849 рр., Австро-Італо-Французькій 1859 рр., Австро-Пруська 1866 рр. й інших. У 1860 році студенти-українці в м. Відні заснували товариство «СІЧ».

Умови Версальського мирного договору 1919 р., яким була завершена I Світова війна, були вироблені на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр.; відповідно до нього Закарпатська Україна ввійшла до складу Чехії, Південна Буковина – до Румунії, Західна Україна – до Польщі, тобто до тих земель і держав, які вели постійну боротьбу й між собою.

Незважаючи на те, що один живий організм під назвою Україна було розшматовано, він все-таки продовжував функціонувати. У 1911 році в Буковині було 216 україномовних шкіл, на 1918 рік у Центральній Україні нараховувалось 80 україномовних гімназій, видрукувано понад 2 млн шкільних підручників українською мовою.

Після Версальського мирного договору на території Галичини, яка опинилась під владою Польщі, із 2500 україномовних шкіл залишилось тільки 500, бо Польща запровадила на території цієї української землі так звані утравістичні школи, тобто школи, у яких частина предметів викладалась українською мовою, частина – польською. І так тривало до 1938 року, коли кількість україномовних шкіл на Галичині зменшилася до 300: їх повністю витіснили 2417 польських шкіл.

Подібна ситуація була й на Волині. Лише Закарпатська Україна, яка між двома світовими війнами належала до Чехії, зазнала найменше утисків. Тут стан україномовних шкіл і вивчення української мови були набагато кращими, бо чеський уряд одразу запровадив так звану «русинську мову» і школу, а вона була ні власне українською, ні власне російською – тією, якою й до приєднання розмовляло місцеве населення.

Більше того, ще 1848 року у Львові відбувся «Собор руських учених», який проголосив самостійність української мови, а коштом східних українців у тому ж місті 1873 року було засновано Літературно-наукове товариство імені Тараса Шевченка, оскільки до цього українські вчені змушені були публікуватися в різних чужих наукових установах чужими мовами. НТШ об'єднувало українців сходу й Галичини. Головою НТШ був Михайло Грушевський. Саме завдяки ученим НТШ у 1938 році було видано **Енциклопедію українознавства**, атлас України, географію України В. Кубійовича. Енциклопедія українознавства складалась із 23 розділів, у яких подавалась інформація переважно зі сфер гуманітарних, але досить інформаційним був і географічно-природничий блок розділів.

Провідними членами НТШ були К. Студинський, В. Щурат, В. Дорошенко, М. Возняк, І. Крип'якевич.

Після послаблення імперського тиску в Росії внаслідок революції 1905 року одразу розпочались національно-культурне відродження й розвиток науки в Наддніпрянській Україні. У 1907 році за зразком НТШ було створене Українське Наукове товариство. З початком Першої світової його діяльність припинилась, але після лютневої революції 1917 року відновилась. В окремих вищих навчальних закладах діяли гуртки українознавства при громадах. Так, у Петербурзькому політехнічному університеті таких гуртків було два. Академік РАН О. Шахматов доручив їм збирати в Україні етнографічні матеріали, записувати зразки діалектного мовлення, особові й топографічні назви. Ось тому в Петербурзі в 1914 році вийшов перший, а в 1916 році – другий том енциклопедії, яка мала назву «Украинский народ в его прошлом и настоящем» за редакцією М. Грушевського, Ф. Вовка, Ф. Корша, А. Кримського, М. Туган-Барановського.

Короткий період існування УНР став засадничим для подальшої історії України. Так, Київська міська дума видала розпорядження про навчання українською мовою в школах. 18 березня 1917 року в Києві відкрилась перша українська гімназія. 5–6 квітня 1917 року відбувся I Всеукраїнський педагогічний з'їзд. У ці роки було відкрито Херсонський педагогічний університет, створювались українські бібліотеки.

2. Внесок українців у перемогу над фашизмом

Ще 1940 року Південна Буковина була поділена між Україною й Румунією; лише північна частина Чернівецької області залишалась у складі України, а південна – у складі Румунії.

Під час політичної кризи в Чехії (1938–1939 рр.) національно свідомі діячі Закарпаття вибороли незалежність Закарпатської України, це сталось у березні 1939 року; тоді ж було офіційно проголошено незалежну Закарпатську Україну й визнано державною

українську мову, схвалено синьо-жовтий державний прапор, державний герб: ведмідь у лівому червоному півколі, чотири сині й три жовті смуги у правому півколі і тризуб Володимира Великого з хрестом на середньому зубі. Після цього Угорщина почала постійно чинити тиск на Закарпатську Україну, а тому уряд і ряд політичних діячів Закарпатської України були змушені емігрувати за кордон, і лише радянсько-чехословацький договір 1945 року поклав край цим утискам – Закарпаття було включено до складу УРСР. У вересні 1939 року Західне Полісся було включено до складу УРСР, там особливо активно діяли й партизанські загони, й загони УПА (1942–1953).

Прикрою сторінкою в історії України під час II Світової війни була СС «ГАЛИЧИНА» – 14-та дивізія фашистських збройних сил, яка нараховувала 16 тисяч осіб; після того, як радянські війська розбили її під Бродами (1944), вона була переформована й кинута на східний фронт [1].

Уже з 1944 року почала відновлюватися мережа вищих навчальних закладів в Україні, окрім чотирьох педагогічних і шести вчительських інститутів, матеріальну базу яких знищили фашисти.

3. Українці після II Світової війни

Ще до закінчення Другої світової війни велася активна підготовка до створення Ліги Нації, а 26 липня 1945 року з ініціативи представників уряду УРСР Україна стала одним з перших засновників і членів ООН. 18 грудня 1945 року УРСР приєдналась до ЮНРРА – міжнародної організації, яка була створена для надання допомоги країнам, що потерпіли під час II Світової війни. Згодом у 1945 році Україна стала членом МОП (Міжнародної організації праці).

4 листопада 1946 року УРСР входить до складу ЮНЕСКО (з усіх 15 республік СРСР тільки дві входили до ООН та ЮНЕСКО – це Білоруська Радянська Соціалістична Республіка й Українська Радянська

Соціалістична Республіка). Україна станом на 1986 рік була членом 70 міжнародних організацій.

Таким чином, усе це свідчить про те, що Україна після Другої світової війни почала брати активну участь у вирішенні міжнародних економічних, політичних, культурно-гуманітарних питань як самостійний член багатьох світових організацій. Та й українці, котрі проживали за кордонами Батьківщини, також долучалися до участі в міжнародному житті й України, й тієї країни, до якої вони потрапили на постійне місце проживання. Так 1950 року виникло об'єднання демократичної української молоді в м. Нью-Йорку, хоча вік членів цього об'єднання становив від 7 до 70 років. 1956 року було засновано українське суспільно-культурне товариство в Польщі.

Лекція № 7

ТЕМА: Україна й світове українство

Основні питання:

1. Східне й західне українство світу.
2. Українці в Південній і Північній Америці.

Ключові слова: емігранти, чужина, іммігрант.

Література до теми лекції

1. Клочковська І. Освіта українського зарубіжжя. Сучасний стан та перспективи / І. Клочковська, О. Галько // Українознавство. – 2007. – № 4. – С. 266–271.
2. Карпенко С. Сучасний стан шкільництва у східній діаспорі: проблеми та перспективи / С. Карпенко // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 296–298.
3. Лозинський А. Українська діаспора – аналіз сучасного / А. Лозинський // Українознавство. – 2003. – Ч. 2–3 (7–8). – С. 271–274.

4. Піскун В. М., Ціпко А. В., Щербатюк О. В. Українство у світі : монографія / В. Піскун, А. Ціпко, О. Щербатюк. – К. : ЗАТ «Нічлава», 2004. – 536 с.

5. Пилипчук В. Стан та перспективи розвитку української освіти в Росії / В. Пилипчук // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 306–308.

6. Українська діаспора : соціологічні та історичні студії. – К. : Фенікс, 2000.

7. uk.wikipedia.org/wiki/Українці_в_Бразилії

ТЕЗИ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Східне й західне українство світу

Українство світу сьогодні чітко розподіляється на західне й східне. Східна українська діаспора – це всі ті українці, які проживають у Казахстані, Узбекистані, Татарстані, Молдові, Російській федерації. Саме поняття «східне українство» стало активно вживатися після розпаду СРСР.

На думку директора Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Ірини Ключковської, стосунки України з українством світу розвиваються по вертикалі й горизонталі. У першому випадку вони реалізуються як наукові дослідження широкого діапазону й відповідно до державної програми «Закордонне товариство», розрахованої до 2010 року. Метою цієї програми було налагодження співпраці з діаспорою, яка б носила не одноразовий, а системний характер.

Так, у Казахстані, за переписом 1998 року, проживає 796 тисяч українців. 40 % з них рідною вважають українську мову. Проживають українці в шести областях Казахстану й у його столиці – м. Астані. У цій країні функціонує по одній українській школі в містах Алма-Аті (15 учнів), Караганді (22 учнів), Астані (35 учнів), Павлодарі (18 учнів), Усть-Каменогорську (12 учнів). Крім того, в Астані діє державний український навчальний комплекс дитсадочків.

Найбільшою проблемою українців у Казахстані є брак учителів української мови і літератури, українознавчих дисциплін. Лише 36 % серед опитаних володіють українською мовою вільно. Загалом же східна діаспора потребує й фінансової підтримки, особливо це стосується української діаспори Башкортостану.

У Російській федерації проживає більше 5 млн українців, але там тільки в останні роки запланована поява українських шкіл.

У Татарстані вже 12 років існує українська недільна школа в Нижньокамську, у якій навчається 45 дітей.

На сьогодні в українському західному зарубіжжі існує декілька типів українських шкіл. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України створило базу даних українознавчих шкіл за кордоном, згрупувавши їх у 5 категорій: школи, у яких викладання здійснюється українською мовою; школи, у яких вивчаються українознавчі предмети; загальноосвітні навчальні заклади, у яких вивчається українська мова; навчальні заклади, у яких українська мова вивчається факультативно; недільні й суботні школи, які є найчисельнішими [1, 267].

В історії формування української діаспори в Чехії чітко простежується декілька хвиль масового переселенського руху з України:

- еміграція кінця XIX - початку XX століть (за часів Австро-Угорської імперії), коли західна частина України перебувала в складі імперії;
- еміграція у 20-х роках XX століття, коли Прага й уся Чехія стали місцем, куди приїхали політичні емігранти зі Східної України;
- після Другої світової війни;
- еміграція заробітчан у 1990-ті роки, зумовлена соціально-економічними чинниками.

За даними перепису 2001 року, у Чехії проживає 22189 громадян українського походження. Сьогодні в Чехії виходить україномовний журнал «Пороги», 5 квітня 2004 року з'явилась українська програма в

чеському ефірі на радіо Regina FM 92.6. Загалом для новітніх українських емігрантів питання національного самовизначення має ситуативний, значною мірою випадковий характер – здебільшого все залежить від місця роботи, місця проживання, кола людей, з якими вони спілкуються, рівня знання місцевої мови тощо.

Нині за межами України діє майже 400 українознавчих освітньо-наукових і культурних центрів. З-поміж них найпотужнішими є Канадський інститут українознавчих студій (при Альбертському університеті), Український Лондонський університет, Інститут східнослов'янської філології Ягеллонського університету (м. Люблін), Інститут українознавства в Перемишлі, кафедра україністики Університету імені А. Міцкевича (м. Познань), Українська філологія у Карловому університеті (м. Прага), факультети й відділення Московського, Санкт-Петербурзького, Воронежського університетів та інші.

У Болгарії становище українців значно гірше, ніж у Росії або Казахстані. Так, українці там не мають навіть своєї церкви – вони відвідують болгарську. Єдине, чим пишаться українці в Болгарії, це українська недільна школа в Софії.

Значна частина українців проживає в Німеччині. Масове переселення українців туди відбулося під час I Світової війни, коли в таборах для полонених у Німеччині й Австрії опинилося 200 тисяч вихідців з України. Частина з них осіла в Німеччині. Перед Другою світовою війною загальна чисельність зросла й за рахунок нових потоків емігрантів переважно з Західної України – на той час у Німеччині їх було близько 10000 осіб. Основу сучасної української етнічної групи в цій державі склали так звані «переміщені особи» – колишні полонені й люди, вивезені фашистами під час Другої світової війни на примусову працю без згоди й за їхньою згодою. У ті роки в Німеччині налічувалося до трьох мільйонів українців. Після депортації більшості з них у західній

частині країни залишилося близько 200 тисяч українців. Найбільше громадян українського походження оселилося в Баварії (понад 40 % від загальної кількості). Основні сфери діяльності українців, які там залишилися й проживають дотепер, зосереджені в автомобільній, авіаційній, нафтопереробній галузях промисловості.

Основними центрами їх поселення стали міста Мюнхен, Гамбург, Ульм, Ганновер, Штутгарт і Нюрнберг. Понад 80 % українців задіяні в індустрії й будівництві. У 1977 році в Мюнхені було створено товариство «Українська гімназія», його метою було забезпечення учням повної середньої освіти на одному рівні з кращими європейськими гімназіями й ліцеями. Навчання в цій гімназії розпочалось у 1980 році. Однак цей заклад проіснував недовго й занепав через не так через брак учнів, як через не достатню кількість викладачів.

Ще гірше розвивались українська мова й освіта в Румунії, де українське населення проживало здавна в Південній Буковині й Мараморщині. Там перші групи переселенців і поселень формувалися ще з XVIII ст. Достовірна статистика про кількість і спосіб життя українців у Румунії на сьогодні майже відсутня – відомо тільки, що за останнім переписом їх було 55 тисяч.

2. Українці в Південній і Північній Америці

Масова еміграція українського населення в Північну й Південну Америку розпочалася ще в 70-х роках XIX ст., але вона значно активізувалася з 90-х років XIX ст. І основний еміграційний потік з України направився до Бразилії, Мексики, Аргентини, Венесуели. Цьому сприяло відкриття пароплавних маршрутів з Європи до зазначених країн.

Українці в Бразилії належать до найдавніших етнічних громад і груп емігрантів, адже перші українські групки емігрантів з'явилися в Бразилії ще в середині XIX століття, а масове переселення й групування українців у цій країні розпочалося з 1895 року. За різними підрахунками

нині в Бразилії проживає від 400 тисяч до кількох мільйонів українців, і лише незначна кількість їх народились в Україні (7 %). В основному вони живуть у сільській місцевості. Інша, зовсім незначна частина українців працює в меблевій і металообробній галузях промисловості. Домінантна більшість (70 %) українців мешкає в районі Прудентополіса. Нові бразильці Бразилії відомий художник Мігел Бакун, поетеса Олена Колодій, не менш відомі інженер Серафим Волошин, археолог Ігор Швець і нейрохірург Афонсо Антонюк – за походженням українці. Історія еміграції українців до Бразилії нараховує 100 років. Першим українським поселенцем на землі Бразилії був, нібито, Юрій Лисянський – учасник морської експедиції навколо світу (1803–1804 років); фіксуючи свої враження від цієї країни в діаріуші, він дуже добре описав умови життя й дружелюбний характер аборигенів. Може, саме тому переселення українців Галичини до Бразилії, котре розпочалося з 1895 року під час так званої «бразильської гарячки», стало дуже масовим. До того ж, уряд тодішньої Бразилії оголосив про намір надавати всім переселенцям кращі землі в такій кількості (від 25 до 50 гектарів), про яку бідні селяни Західної України не могли й мріяти; до того ж було оголошено, що віддаватимуться землі в постійне користування з десятирічним кредитом на їх оплату. На жаль, уряд Бразилії згодом обдурив наївних переселенців з України, і вони дуже швидко перетворились на бразильських невільників.

«Друга хвиля» еміграції українців до Бразилії відбулась між Першою й Другою світовими війнами. Ця «хвиля» не була вже такою численною, а нараховувала десь близько 9000 чоловік. На думку Марини Бондаренко (співробітниці консульства України в м. Курітіба (Бразилія)), суттєвим досягненням українців у Бразилії стає районування ряду європейських сільськогосподарських культур – гречки, капусти, картоплі, соняшника тощо.

Кількість громадських і культурно-освітніх організацій українських емігрантів у Бразилії, котрі з'явилися ще наприкінці XIX ст., почала помітно збільшуватися. Одним з перших таких об'єднань було товариство «Просвіта», засноване у 1898 році в м. Курітіба. У цьому ж місті є площа України з пам'ятником Тарасу Шевченку. Окрім того, пам'ятники Т. Шевченку знаходяться в Прудентополісі й Порто-Алегре. З 1985 року в м. Курітіба при Лінгвістичному центрі Федерального університету Парани діють єдині в Південній Америці курси української мови та літератури. З 1991 року українська мова як іноземна викладається в декількох державних школах м. Прудентополіса й у навчальних закладах багатьох місць компактного проживання українців. А в 1995 році була створена Асоціація вчителів української мови Бразилії, до якої входить 100 викладачів. Свого часу відомий і заможний українець Бразилії Аффонсо Антонюк (доктор медичних наук, нейрохірург) був кандидатом у сенатори бразильського парламенту.

Таким чином, хоча більшість етнічних українців і займаються в Бразилії сільським господарством, значна їх частина належить і до заможних, і до впливових громадян цієї держави.

У США українських тільки недільних шкіл – 60, і в них навчається близько 5000 українців різного віку. Проте проблемою в більшості цих шкіл є дисципліна учнів під час занять і перерв, адже всі п'ять днів українські діти навчаються в американських школах, а на шостий – в українських недільних. Та й підручники українською мовою в США почали з'являтися тільки з 1997 року. Атестат недільної школи не дає ні додаткових балів, ні кредитів при вступі у вищі навчальні заклади країни. А тому нерідко верх бере елементарний американський прагматизм, коли йдеться про вивчення рідної мови й культури. Відомо, що українці переселялися й до інших країн обох континентів Америки: до Уругваю, Парагваю, Канади, Мексики й ін. Там вони точно відігравали

й відіграють дуже важливу роль, мають особливі позиції. Детальніше про життя українців на контентах Америки буде розглянуто на практичних заняттях.

На окрему увагу заслуговують ті українці світу, які зробили величезний внесок у розвиток світової культури, науки, техніки й освіти.

Так, лише серед лауреатів Нобелівської премії було чимало українців за походженням. Це такі відомі вчені, як Ілля Мечников (народився на Слобожанщині) – Нобелівська премія в галузі фізіології та медицини; Тадеуш Рейхштейн (народився в м. Києві) – премія в галузі фізіології та медицини; Гербер Браун – премія з хімії; Петро Капіца – премія з фізики; Лев Ландау (народився в м. Сімферополі) – премія з фізики та ін.

Творцем славнозвісної теорії Ноосфери був Володимир Вернадський, а першим відкривачем Х-променів був Іван Полуй – саме він першим у світі зробив «рентгенівський» знімок повного скелета людини, але, на жаль, не запатентував свій винахід. Та й усесвітньо відомий Чарльз Дарвін був одним з нащадків київської княжни Анни, доньки Ярослава Мудрого. За деякими даними, майже 200 учених-українців наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть працювали за кордоном.

Отже, як бачимо, українці чимало зробили для розвитку світової культури, науки, техніки й освіти. Детальніше на цих питаннях варто зупинитися на практичних заняттях.

КОНТРОЛЬНИЙ МОДУЛЬ З КУРСУ «Українці у світі»

Варіант I

БЛОК I (тести)

1. Скільки етапів розвитку українознавства існує сьогодні?
 - а) чотири;
 - б) три;
 - в) шість;
 - г) п'ять.
2. Членом скількох міжнародних організацій є Україна?
 - а) 40;
 - б) 70;
 - в) 50;
 - г) 60.
3. Хто автор сучасної концепції українознавства?
 - а) В. Крисаченко;
 - б) П. Кононенко;
 - в) І. Огієнко;
 - г) П. Житецький.
4. Укажіть, які групи учених відстоювали автохтонність українців:
 - а) М. Грушевський, В. Петров, В. Щербаківський;
 - б) В. Мавродін, М. Брайчевський, Г. Василенко;
 - в) М. Драгоманов, І. Франко;
 - г) Х. Абрман, Ф. Дворник.
5. Яке прізвище мав український козак, який першим у світі приготував каву по-віденськи?
 - а) Мамай;
 - б) Кульчицький;
 - в) Голота;
 - г) Кривоніс.

6. Хто розробив Конституцію Слов'янських Сполучених Штатів?

- а) Пилип Орлик;
- б) М. Брайчевський;
- в) Г. Андрузький;
- г) Ф. Чуйкевич.

7. Ідею ідеальної держави якого давньогрецького філософа реалізували руські князі?

- а) Полібія;
- б) Горація;
- в) Арістотеля;
- г) Платона.

8. Скільки держав до початку 1993 року визнали Україну?

- а) 10;
- б) 56;
- в) 123;
- г) 132.

9. У якій державі світу був уперше встановлений пам'ятник українському варенику?

- а) Франція;
- б) Німеччина;
- в) США;
- г) Канада.

10. Хто був першим відкривачем Х-променів?

- а) Рентген;
- б) Полюй;
- в) Вернадський;
- г) Заболотний.

БЛОК II (понятійний)

Дайте визначення таким поняттям:

Діаспора – це...

Протоукраїнці – це...

Нація – це...

Ментальність – це...

Переселення народів – це...

Остарбайтери – це...

Етнос – це...

Миrotворець – це...

БЛОК III (творчий)

Напишіть твір-роздум на одну з тем: «Їх доля розкидала по всьому світу», «Скільки в українця-емігранта батьківщин – одна, дві чи більше?», «Світове українство – це...».

Варіант II

БЛОК I (тестовий)

1. Українознавство – це...

- а) народознавство;
- б) система інтегрованих знань про...;
- в) різновид етнології;
- г) форма країнознавства.

2. Автором першого посібника з українознавства був:

- а) С. Єфремов;
- б) М. Грушевський;
- в) М. Драгоманов;
- г) П. Кононенко.

3. У якому році Верховна Рада затвердила Національну програму екологічного оздоровлення басейну Дніпра?

- а) 1997;
- б) 1998;
- в) 2001;

г) 2008.

4. Коли вперше з'явилася Правда Ярославичів?

а) 10–30 рр. XI ст.;

б) 40–50 рр. XI ст.;

в) 50–60 рр. XI ст.;

г) 60–70 рр. XI ст.

5. У якому році з'явилися «Права, за якими судиться малоросійський народ»?

а) 1745 р.;

б) 1743 р.;

в) 1742 р.;

г) 1740р.

6. У якій пам'ятці зустрічається формулювання «ідеї волелюбності», прийнятої потім українцями?

а) у Біблії;

б) в Авесті;

в) у Велесовій книзі;

г) у Літописі Руському.

7. У якому напрямку подорожував В. Григорович-Барський?

а) на Захід;

б) на близький Схід;

в) на Далекий Схід;

г) до Єгипту.

8. Хто став автором першого своєрідного посібника-путівника для паломників?

а) В. Барський;

б) Данило Паломник;

в) Єфросинія Полоцька;

г) Порфирій Успенський.

9. Скільки держав до початку 1993 року встановили з Україною дипломатичні відносини?

а) 132;

б) 123;

в) 106;

г) 120.

10. У якому місті України є пам'ятник українським галушкам?

а) у Дрогобичі;

б) у Кривому Розі;

в) у Полтаві;

г) у Ніжині.

БЛОК II (понятійний)

Дайте визначення таким поняттям:

Світове українство – це...

Народна мораль – це...

Міжнародне право – це...

Сходознавство – це...

БЛОК III (творчий)

Обміркуйте й опишіть, чому і як відбувалось відчуження народу Київської Русі від влади власних князів під час монголо-татарської навали?

Дайте відповідь на питання: «Чому Київська Русь досить терпеливо, спокійно й так довго жила "під монголо-татарами"?».

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО КУРСУ «УКРАЇНЦІ У СВІТІ»**

Загальні рекомендації

1. Розуміючи те, що і зміст, і форми викладу представленої дисципліни настільки об'ємні й різноманітні, що їх не можливо вмістити в одну-дві сотні сторінок посібника, пропонуємо і викладачам, і студентам приносити й на лекційні, й на практичні заняття все прочитане та щедро ділитися між собою, а викладачам пропонуємо підвищувати бали перш за все тим студентам, котрі при підготовці до занять і просто постійно цікавляться життям України, українців у світі.
2. Читаючи матеріали посібника, варто розглядати їх скоріш як поштовх для роздумів і пошуків. А тому тут важливішими можуть виявитися не теорії, концепції, категорії, гіпотези, сформульовані вченими й митцями, а думки, докази та висновки викладача й студента.
3. Кожну тему посібника в цілому й кожну складову її завдань варто вивчати не лише як наслідок наукових здобутків (хоча це й справді дуже важливо), а і як об'єкт творчого та практичного осягнення світовими і вітчизняними центрами й засобами інформування.
4. Запропонована література до кожної теми – це лише спроба зорієнтувати студента на найважливіше, але тут нагадаємо, що сам процес інтегрування знань про українців у світі ще тільки розгортається – читати слід значно більше.

Підготовка студента до лекційних занять

Оскільки більшість студентів готується лише до практичних занять, викладачеві варто постійно нагадувати, якою буде тема наступного лекційного заняття й рекомендувати слухачам ознайомитися з тими матеріалами, які будуть використані самим лектором.

Усе знайдене студентом до теми лекції слід фіксувати або в тому ж таки зошиті для конспектів лекцій, або в спеціально заведеному зошиті для роботи з додатковими матеріалами.

Підготовка студента до практичних занять

1. Звичайно, готуватися студентові слід відповідно до укладеного викладачем плану заняття, але ніхто не заборонить внести до переліку означених питань ще й своє, сформульоване на основі опрацьованих самостійно матеріалів, і запропонувати його викладачеві на початку заняття або під час нього.
2. Готуючи будь-яке окреме питання, студент має завжди пам'ятати той факт, що повної й остаточної відповіді не буде: по-перше, інформація постійно оновлюється й поповнюється; по-друге, курс має інтегрований характер, зміст його постійно збагачується, тож відповіді на питання більшості практичних занять варто сприймати як постійно відкриті для доповнень, уточнень і роздумів.
3. Якщо при підготовці до практичного заняття сформувалася своя оригінальна позиція чи концепція, її слід обов'язково перевірити на занятті й з'ясувати, чи вона справді оригінальна й змістовна, чи це просто якесь помилкове твердження, положення або висновок.
4. Особливо важливо при підготовці до практичного заняття активізувати всі без винятку знання з названої теми чи окремого питання, але й у цьому випадку варто активізовані знання

перевірити на занятті: чи у формі запитання, чи у формі роздуму, дискусії тощо.

Як вести термінологічний словник?

Термінологічно-понятійний словничок з курсу «Українці у світі» можна вести в алфавітному порядку або записувати терміни відповідно до теми. Кожна категорія повинна мати достатньо широку й глибоку інтерпретацію. Кожне поняття має одержати хай і неоднозначне, але чітке визначення – як система знань про предмет, явище, процес тощо. Термін тлумачиться лише однозначно. Звідси й сама структура словничка: а) категорії; б) поняття; в) терміни.

ТЕМИ РЕФЕРАТИВ З КУРСУ «УКРАЇНЦІ У СВІТІ»

1. Слов'янська держава Валінат і часи її боротьби з аварами.
2. Сіндо-меотські племена на території України.
3. Україна й Скандинавія.
4. Становлення й розвиток сходознавства в Україні.
5. Українська наукова думка й Схід: А. Кримський, І. Франко, М. Дашкевич, М. Грушевський.
6. Паломництво Єфросинії Полоцької на Схід.
7. Військово-династичні зв'язки Рюриковичів з Кавказом.
8. Взаємовідносини Київської Русі з Константинополем і Римом.
9. Українці-русичі в Германії.
10. Князь Лев і його взаємовідносини з Чехією, Угорщиною, Австрією, Польщею.
11. Характер взаємовідносин Галицько-Волинського князівства з Золотою Ордою.
12. Розвиток синології в Україні.
13. М. Драгоманов і українська еміграція в Європі.
14. Діяльність митрополита Гартмана.
15. Карпатська Русь та Угорське королівство.
16. ЗУНР у міжнародних відносинах.
17. Створення й діяльність українських партій та осередків у країнах Європи й Америки після I Світової війни.
18. Міжнародна політика гетьманату: Західна Європа, Балкани, Туреччина, Кримське ханство.
19. Історія створення «Загальної української Енциклопедії» за редакцією І. Раковського.
20. «Енциклопедія українознавства» за редакцією В. Кубійовича та І. Кузеля в центрах Європи й Америки.

21. Провідна роль українців у культурному житті Росії: Софроній Іркутський, Феофан Прокопович, Дмитрій Ростовський, Іван Максимович.
22. Законопаська Слов'яно-Греко-Латинська Академія.
23. Роль України у створенні ООН.
24. Тема України у творчості зарубіжних письменників: Дж. Байрона й Проспера Меріме.

Методичні поради щодо написання курсових робіт з питань про місце України й українців у світі

Відповідно до навчального плану студенти-філологи другого року навчання **виконують самостійні наукові** дослідження – курсові роботи з української літератури й українознавства.

У виші існує «Положення про курсові роботи», у якому розписано структуру курсової роботи з української літератури, специфіку її написання, вимоги до оформлення робіт такого типу тощо, проте, нажаль, специфіка курсової роботи з українознавства тут не врахована. Ось тому основним завданням методичних порад для студентів-філологів, які мають спеціалізацію «українознавство», убачаємо в тому, щоб дати їм основні методичні рекомендації щодо написання курсової роботи з українознавства, цілеспрямувати їх на самостійне й оригінальне наукове дослідження.

Як засвідчує багатолітній досвід керівництва курсовими роботами з елементами українознавчих досліджень, студенти на другому курсі приступають до написання курсових робіт такого типу, прослухавши курси «Вступ до українознавства» й «Українці у світі». Саме під час лекційних занять із цих навчальних курсів викладач розпочинає скрупульозну підготовку студентів до написання курсових робіт з

елементами українознавчих досліджень, пропонуючи їм написання рефератів на різну тематику з українознавства, наукових рецензій на монографії, підручники й посібники з українознавства.

Таким чином, студенти визначають для себе пріоритетні напрямки, аспекти українознавчих досліджень, пов'язуючи їх обов'язково з матеріалом української літератури.

Отже, методичні поради щодо написання курсових робіт з літератури з елементами українознавчих досліджень орієнтують студента-філолога на те, як потрібно структурувати курсову роботу такого типу, як добирати необхідний матеріал з українознавства для теоретико-методологічної основи дослідження, як пов'язати цей матеріал з твором української літератури, як обрати об'єкт і предмет дослідження тощо.

Для того, щоб студент-другокурсник міг зорієнтуватись у виборі теми, йому можна запропонувати список тем, які привернуть його увагу.

ПЕРЕЛІК ТЕМ КУРСОВИХ РОБІТ

- Характер українців в есе Проспера Меріме «Богдан Хмельницький».
- Образ Богдана Хмельницького в есе Проспера Меріме «Богдан Хмельницький».
- Авторське ставлення до подій 1709 року в поемі Дж. Байрона «Мазепа».
- Типологія характерів українців у романі Генріка Сенкевича «Вогнем і мечем».
- Опис екзотичних країн у творах Івана Стоцького.
- Тематика й проблематика оповідань українських письменників, які проживають в Австралії (Євген Гаран, Дмитро Чуб, Леся Богуславець).
- Образ України в оповіданні Марії Михайлів «Під каштанами».
- Авторське «Я» у вірші Василя Онуфрієнка «Ми – діти України».

ОСНОВНІ ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ ДО КУРСОВОЇ РОБОТИ З УКРАЇНОЗНАВСТВА

Обсяг курсової роботи – 25–30 сторінок електронного набору. Курсова робота виконується на аркуші формату А 4 з такими полями: верхнє та нижнє поля – 2 см, лівє – 1,5 см, правє – 2,5 см. Шриффт набору – Times New Roman. Посилання на літературу здійснюються у квадратних дужках, де перший номер вказує на номер позиції в списку використаної літератури, а другий – на сторінку в джерелі посилання (наприклад: [2, 345]).

СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ КУРСОВОЇ З УКРАЇНОЗНАВСТВА:

Курсова робота з елементами українознавчих досліджень складається з таких структурних компонентів:

Вступ (розкриває сутність і стан наукової проблеми та її значущість, підстави й вихідні дані для розроблення теми, обґрунтування необхідності проведення дослідження). Висвітлення актуальності не повинно бути багатослівним. Обсяг вступу становить 5 сторінок.

Основна частина курсової роботи складається з двох розділів, які мають декілька підрозділів. Кожен розділ починається з нової сторінки. У кінці кожного розділу формулюються висновки зі стислим викладом наведених у розділі наукових і практичних результатів. У розділах основної частини подають огляд літератури за темою й вибір напрямів дослідження (українознавчий і літературознавчий), експериментальну частину й методику дослідження, відомості про проведені теоретичні або експериментальні дослідження, аналіз і узагальнення досліджень. Перший розділ теоретичний, другий – практичний, він декларує результати власних досліджень автора з висвітленням того нового, що він вносить у розроблення проблеми. Після кожного розділу формулюються висновки, обсяг яких становить 2 сторінки.

Висновки відображають найважливіші наукові й практичні результати, одержані в курсовій роботі, які повинні містити формулювання розв'язаної наукової проблеми, її значення для українознавства й літературознавства.

Список використаних джерел слід розміщувати одним з таких способів: у порядку появи посилань у тексті, в алфавітному порядку прізвищ перших авторів.

Працюючи над першим розділом курсової роботи, студент повинен добре усвідомити, що підрозділи цього теоретико-методологічного розділу відображають не тільки літературознавчий аспект дослідження, а й українознавчий. Тобто здійснюється огляд праць, присвячених предмету дослідження курсової роботи в українознавстві.

СТРУКТУРА ВСТУПУ КУРСОВОЇ РОБОТИ

Актуальність дослідження. Слід обґрунтувати необхідність дослідження обраної теми, аргументуючи її новизну, важливість, наводячи прізвища тих науковців, які, можливо, на матеріалі інших творів вивчали вже цю тему, або довести те, що цієї теми ніхто і ніколи ще не торкався. Для цього потрібно навести цитати з посиланнями на тих дослідників, які в центр своєї уваги ставили об'єкт дослідження, про який заявлено в темі курсової. Зробити обов'язково висновок про те, що ця тема є актуальною. Висновок має починатися такими словами:
Отже, ...

Мета роботи – вказати, яким способом і методом буде досліджуватися тема. Наприклад, шляхом компонентного або аспектного аналізу.

Обрана мета роботи зумовила постановку й виконання таких **завдань:**

- здійснити огляд необхідної літератури з указаної теми;
- укласти список необхідної літератури;

- з'ясувати стан розробки теми в літературознавчих джерелах;
- розробити свою методику аналізу твору;
- здійснити самостійне дослідження твору літератури відповідно до предмету дослідження;
- синтезувати проміжні висновки до розділів у загальні.

Об'єкт дослідження – це текст твору, який є центром українознавчого дослідження.

Предмет дослідження – це елемент, компонент, аспект змісту чи форми твору (змістоформи).

Теоретичні основи дослідження. Зазначити прізвища й праці тих літературознавців, українознавців, народознавців, праці яких склали основу теоретико-методологічного розділу курсової роботи (*у переліку повинно бути не менше 10 і не більше 20 прізвищ, які необхідно розмістити в хронологічному або алфавітному порядку*).

Методи дослідження. Зазначити методи, які застосовуються під час написання курсової роботи. Проте основними мають бути такі: аналітичний огляд, синтез, компонентний або аспектний аналізи тощо.

Практична значущість основних положень і отриманих результатів. Результатами дослідження можуть скористатися вчителі під час вивчення творчості чи твору, названих у темі курсової роботи, а також студенти в процесі написання курсових, кваліфікаційних робіт.

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків і списку використаної літератури, який налічує __ позицій.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ДО КУРСУ ЛІТЕРАТУРИ

1. Богдан І. Лончина. Українська культура. – Нью-Йорк, 1983.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Т. Бусела. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2001. – 1440 с.
3. Гердер І. Избранные сочинения / Иоганн Гердер. – М. ; Л. : Гослитиздат, 1959. – 392 с.
4. Грабовська І. Філософія українського побуту / І. Грабовська, Т. Ємець, О. Мостяєв. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2006.
5. Грушевський М. Ілюстрована історія України / Михайло Грушевський. – К. ; Львів, 1913.
6. Дубович І. А. Країнознавчий словник-довідник : 5 вид. / І. Дубович. – К. : Знання, 2008. – 839 с.
7. Історія релігії : збірник документів і матеріалів / упоряд. Е. Бистрицька, І. Зуляк. – Тернопіль : Астон, 2003. – 524 с.
8. Історія українознавства : навч. посібник / П. Кононенко, Л. Токар, О. Бажан / за ред. П. Кононенка. – К. : Академвидав, 2011. – 512 с.
9. Етнографія України : навчальний посібник / за ред. проф. С. Макарчика. – Львів : Світ, 2004. – 520 с.
10. Каганець І. Арійський стандарт: українська ідея епохи великого переходу / І. Каганець. – К. : Видавництво А.С.К., 2004. – 336 с.
11. Карпенко С. Сучасний стан шкільництва у східній діаспорі : проблеми та перспективи / С. Карпенко // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 296–298.
12. Ключковська І. Освіта українського зарубіжжя. Сучасний стан та перспективи / І. Ключковська, О. Галько // Українознавство. – 2007. – № 4. – С. 266–271.
13. Космос древньої України. Трипілля – Троянь. Мітологія. Філософія. Етногенез / упоряд. В. Довгич. – К., 1992.

14. Наливайко С. Індоарійські таємниці України / С. Наливайко. – К. : Просвіта, 2004. – С. 42–57.
15. Літопис руський. – К. : Дніпро, 1990. – 590 с.
16. Лозинський А. Українська діаспора – аналіз сучасного / А. Лозинський // Українознавство. – 2003. – Ч. 2–3 (7–8). – С. 271–274.
17. Піскун В. Українство у світі : монографія / В. Піскун, А. Ціпко, О. Щербатюк. – К. : ЗАТ «Нічлава», 2004. – 536 с.
18. Пилипчук В. Стан та перспективи розвитку української освіти в Росії / В. Пилипчук // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 306–308.
19. Розумний Я. До джерел проблем української діаспори в Канаді / Я. Розумний // Українознавство. – 2008. – № 2. – С. 343–347.
20. Таланчук П. Українська та світова культура / П. Таланчук. – К. : Університет «Україна», 2007. – 40 с.
21. Українське козацтво : мала енциклопедія. – Київ : Генеза ; Запоріжжя : Прем'єр, 2006. – 672 с.
22. Українознавство : конспект лекцій / П. П. Кононенко, А. Ю. Пономаренко. – К. : МАУП, 2005. – 392 с.
23. Українська діаспора : соціологічні та історичні студії. – К. : Фенікс, 2000.
24. Фрис В. Історія кириличної рукописної книги в Україні / Віра Фрис. – Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2003. – 188 с.
25. Антонович Д. Українська культура / Д. Антонович. – Мюнхен, 1988.
26. Антонєць М. Я. Джерело педагогічної наснаги: Родинознавче виховання / М. Антонєць // Рідна школа. – 1992. – № 11–12. – С. 20–24.

27. Антонюк В. Прийти на світ людиною: Мовно-інтонаційний аспект родинного виховання / В. Антонюк // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 16–17.
28. Алексюк А. Реабілітовано слово «Лицар»: (Про лицарське виховання) / А. Алексюк, В. Берченко // Освіта. – 1992. – 30 серпня. – С. 6.
29. Бакшеева Е. Некоторые аспекты разработки проблемы менталитета / Е. Бакшеева // Философия как феномен культуры. – Днепропетровск, 1993.
30. Бичко А. Сократівська «внутрішня людина» в ментальності українців / А. Бичко // Україна–Греція: історія та сучасність. – К., 1993.
31. Велесова книга: Легенди. Міфи. Думи. Скрижалі буття українського народу. – К. : Веселич, 2002.
32. Вовканич С. Інтелектуальний потенціал нації / С. Вовканич // Універсум. – 1994. – Січень–Березень. – С. 29–34.
33. Войтюк Л. Функціональне значення поліського весільного печива / Л. Войтюк // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 6. – С. 98–102.
34. Григоріїв Н. Українська національна вдача / Н. Григоріїв. – Вінніпег, Манітоба, 1941. – 61 с.
35. Гримич М. Традиційний світогляд і етнопсихологічні константи українців / М. Гримич. – К., 2000. – 379 с.
36. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / Михайло Грушевський. – К., 1991.
37. Макарчук С. Етнографія України : навчальний посібник / С. Макарчук. – Львів : Світ, 2004. – 520 с.
38. Наливайко С. Індоевропейські таємниці України / С. Наливайко. – К. : Просвіта, 2004. – 448 с.

39. Нельга О. Теорія етносу : курс лекцій / О. Нельга. – К. : Тандем, 1997.
40. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу / Іван Нечуй-Левицький. – К. : Обереги, 1992.
41. Січинський В. Чужинці про Україну / В. Січинський. – К., 1992.
42. Українознавство : хрестоматія : у 2 т. – К. : Либідь, 1992.
43. Українське народознавство : навчальний посібник. – К. : Знання, 2004. – 570 с.
44. Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – 128 с.
45. Терещенко Ю. Україна і європейський світ. Нарис історії від утворення старокиївської держави до кінця XVI ст. / Ю. Терещенко. – К., 1996.
46. Шведова А. Національний характер як феномен культури / А. Шведова. – Сімферополь, 1999. – 264 с.
47. Юрій М. Етногенез та менталітет українського народу / М. Юрій. – К., 1999. – 298 с.
48. Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал / В. Янів. – Тернопіль, 1992.
49. Янів В. Українська етнопсихологія і наш національний ідеал / В. Янів // Народна творчість та етнографія. – 1998. – № 5–6. – С. 68–87.
50. uk.wikipedia.org/wiki/Українці_в_Бразилії